

ISSN 0352-6844 / UDK 7 (5)

Matica srpska journal for fine arts

44

Editorial board

ALEKSANDAR KADIJEVIĆ, editor-in-chief
(University of Belgrade – Faculty of Philosophy)

KOKAN GRČEV
(Eastern Mediterranean University of Famagusta – Department of Architecture)

MIODRAG MARKOVIĆ
(University of Belgrade – Faculty of Philosophy)

LIDIJA MERENIK
(University of Belgrade – Faculty of Philosophy)

NENAD MAKULJEVIĆ
(University of Belgrade – Faculty of Philosophy)

IVAN STEVOVIĆ
(University of Belgrade – Faculty of Philosophy)

RUDOLF KLEIN
(Szent István University, Budapest)

BISSERA PENTCHEVA
(Stanford University, USA)

ALEKSANDAR IGNJATOVIĆ
(University of Belgrade – Faculty of Architecture)

SRĐAN MARKOVIĆ
(University of Nish – Faculty of Arts)

DRAGAN DAMJANOVIĆ
(University of Zagreb – Faculty of Philosophy)

NOVI SAD

2016

Зборник Матице српске за ликовне уметности

44

Уредништво

АЛЕКСАНДАР КАДИЈЕВИЋ, главни и одговорни уредник
(Универзитет у Београду – Филозофски факултет)

КОКАН ГРЧЕВ
(Источномедитерански универзитет Фамагуста – Одељење архитектуре)

МИОДРАГ МАРКОВИЋ
(Универзитет у Београду – Филозофски факултет)

ЛИДИЈА МЕРЕНИК
(Универзитет у Београду – Филозофски факултет)

НЕНАД МАКУЉЕВИЋ
(Универзитет у Београду – Филозофски факултет)

ИВАН СТЕВОВИЋ
(Универзитет у Београду – Филозофски факултет)

РУДОЛФ КЛАЈН
(Универзитет Сент Иштван, Будимпешта)

БИСЕРА ПЕНЧЕВА
(Универзитет Стенфорд, САД)

АЛЕКСАНДАР ИГЊАТОВИЋ
(Универзитет у Београду – Архитектонски факултет)

СРЂАН МАРКОВИЋ
(Универзитет у Нишу – Факултет уметности)

ДРАГАН ДАМЈАНОВИЋ
(Свеучилиште у Загребу – Филозофски факултет)

НОВИ САД
2016

МАТИЦА СРПСКА
Одељење за ликовне уметности

MATICA SRPSKA
Department of Fine Arts

Copyright © Матица српска, Нови Сад, 2016

ЗБОРНИК ЗА ЛИКОВНЕ УМЕТНОСТИ МАТИЦЕ СРПСКЕ је покренут 1963. године као научни часопис Одељења за ликовне уметности Матице српске у Новом Саду. У њему се објављују радови из историје српске и југословенске, али и светске уметности средњовековног, нововековног и модерног раздобља. Отворен је и за расправе из музеологије, херитологије, студија визуелне културе и теорије ликовних уметности. Међународна редакција прихвата само необјављене чланке који у истоветном облику не могу бити понуђени другом издавачу. За све научне радове објављене у часопису редакција из круга угледних домаћих и страних научника обезбеђује најмање две независне рецензије.

Чланци, расправе и прилози имају сажетке, кључне речи, резимее на страним језицима по избору аутора и УДК број по међународној библиотечној класификацији. Часопис излази редовно једанпут годишње у обиму до 50 ауторских табака. Сваки број садржи именски и географски регистар, а доспева разменом у око 100 светских библиотека.

Издавање часописа финансијски помажу Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и Покрајински секретаријат за културу и информисање Аутономне Покрајине Војводине. Индексан је на ЕРИХПЛУС и ЕСЦИ Томпсон Ројтерс листама међународних научних часописа.

Бесплатан приступ интернет издању часописа у ПДФ формату омогућен је на сајту: <http://www.maticasrpska.org.rs/en/category/katalog-izdanja/naucni-casopisi/zbornik-matice-srpske-za-likovne-umetnosti/>

MATICA SRPSKA JOURNAL FOR FINE ARTS was founded in 1963 as the journal of the Department of Fine Arts of the Matica srpska in Novi Sad. It publishes papers related to the history of Serbian and Yugoslav art, as well as art heritage from medieval, New Age and modern periods from all parts of the world. It also welcomes discussions in the field of museology, heritology, studies of visual culture and theory of fine arts. The journal accepts only previously unpublished papers which cannot be simultaneously offered in the same form to another publisher. All articles will be subject to double-blind peer reviewing, given by prominent Serbian or foreign scholars.

Articles, discussions and contributions should include abstracts, keywords, summaries in a foreign language of choice of the respective authors, as well as a UDC by International Library Classification. The journal is published annually in up to 50 sheets of copyright. Each issue contains a name and geographic index and is distributed through exchange to close to 100 libraries worldwide.

The Journal is financially supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia and Provincial Secretariat of Culture and Information of the Autonomous Province of Vojvodina. The publication of the journal is financially supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia and the Provincial Secretariat for Culture and Public Information of the Autonomous Province of Vojvodina. It is indexed in ERIHPLUS and ESCI Thompson Reuters lists of international scientific journals.

Free access to the online edition of the journal in PDF format at the following website: <http://www.maticasrpska.org.rs/category/katalog-izdanja/naucni-casopisi/zbornik-matice-srpske-za-likovne-umetnosti/>

САДРЖАЈ – CONTENTS

ЧЛАНЦИ, РАСПРАВЕ, ПРИЛОЗИ ARTICLES, TREATISES, CONTRIBUTIONS

1. Branka Č. Vranešević, CONSTRUCTING THE IMAGE OF PARADISE ON FLOOR MOSAICS OF THE TRICONCHAL CHURCH IN CARIČIN GRAD
Бранка Ч. Вранешевић, КОНСТРУИСАЊЕ СЛИКЕ РАЈА НА ПОДНИМ МОЗАИЦИМА ТРИКОНХАЛНЕ ЦРКВЕ У ЦАРИЧИНОМ ГРАДУ 13
2. Смилјка А. Габелић, СВЕТА ПЕТКА – ДВОЈНИ ПОРТРЕТ
Smiljka A. Gabelić, SAINT PARASKEVI – DOUBLE PORTRAIT 25
3. Иван Д. Стевовић, ПРВЕ СРПСКЕ ЕПИСКОПСКЕ ЦРКВЕ. ЗАПАЖАЊА О ИСТОРИЈИ И АРХИТЕКТУРИ
Ivan D. Stevović, THE EARLIEST SERBIAN BISHOPRIC CHURCHES. OBSERVATIONS ABOUT THE HISTORY AND ARCHITECTURE 41
4. Jelena B. Erdeljan, A NOTE ON THE KTHETORSHIP AND CONTRIBUTION OF WOMEN FROM THE BRANKOVIĆ DYNASTY TO CROSS-CULTURAL CONNECTIONS IN LATE MEDIEVAL AND EARLY MODERN BALKANS
Јелена Б. Ердџан, КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ ЖЕНА ИЗ ДИНАСТИЈЕ БРАНКОВИЋА У XVI ВЕКУ У СРЕМУ И ВЛАШКОЈ КНЕЖЕВИНИ 61
5. Barbara G. Tramelli, ART AND GROTESQUE, ART WITH GROTESQUES: THE CASE OF PIRRO VISCONTI BORROMEIO'S VILLA IN LAINATE
Барбара Ђ. Трамели, УМЕТНОСТ И ГРОТЕСКА, УМЕТНОСТ СА ГРОТЕСКИМ: СЛУЧАЈ ВИЛЕ ПИРА ВИСКОНТИЈА БОРОМЕЈСКОГ У ЛАИНАТЕУ 73
6. Саша М. Брајовић, Игор Б. Борозан, РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА МОЋИ У МАЛОМ ФОРМАТУ: КОЊАНИЧКА СКУЛПТУРА ЛУЈА XIV ИЗ ДРЖАВНЕ УМЕТНИЧКЕ КОЛЕКЦИЈЕ ДВОРСКОГ КОМПЛЕКСА У БЕОГРАДУ
Saša M. Brajović, Igor B. Borozan, REPRESENTATION OF POWER IN A SMALL FORMAT: THE EQUESTRIAN SCULPTURE OF KING LOUIS XIV FROM THE STATE ART COLLECTION IN THE ROYAL COMPOUND IN BELGRADE 85
7. Богдан М. Јањушевић, ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ СТАМБЕНЕ АРХИТЕКТУРЕ БАРОКНЕ ЕПОХЕ У ВОЈВОДИНИ
Bogdan M. Janjušević, CONTRIBUTION TO THE STUDY OF BAROQUE RESIDENTIAL ARCHITECTURE IN VOJVODINA 99

8. Александра С. Человски, ПОЛИТИКА РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТИ И ПОРТРЕТ АНДРЕЈЕ АНДРЕЈЕВИЋА ИЗ ВЕЛИКЕ РЕМЕТЕ Aleksandra S. Čelovski, POLITICS OF REPRESENTATIVENESS AND THE PORTRAIT OF ANDREJA ANDREJEVIĆ FROM VELIKA REMETA	115
9. Бранко М. Чоловић, ПРВОБИТНА ЦРКВА УСПЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ У ДРНИШУ Branko M. Čolović, THE ORIGINAL CHURCH OF THE ASSUMPTION OF THE BLESSED VIRGIN IN DRNIŠ	131
10. Дубравка М. Прерадовић, НЕПОЗНАТИ ДОКУМЕНТИ О ОБНОВАМА ВРАЋЕВШНИЦЕ У XIX ВЕКУ: ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ПРВОБИТНОГ ИЗГЛЕДА ЦРКВЕ СВЕТОГ ЂОРЂА Dubravka M. Preradović, UNKNOWN DOCUMENTS ABOUT THE RENOVATIONS OF VRAĆEVŠNICA IN THE XIX CENTURY: A CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF THE ORIGINAL APPEARANCE OF THE CHURCH OF ST. GEORGE	147
11. Ана Šeparović, МИŠЕ ПРЕМА ДОБРОВИЋУ: УЛОГА ПЕТРА ДОБРОВИЋА У FORMIRANJU KOLORISTIČКОГА ИЗРАЗА ЈЕРОЛИМА МИŠЕ Ana Šeparović, MIŠE IN RELATION TO DOBROVIĆ: THE ROLE OF PETAR DOBROVIĆ IN ESTABLISHING THE COLORISTIC EXPRESSION OF JEROLIM MIŠE	177
12. Драган Д. Чихорић, МЛАДА БЕОГРАДСКА КРИТИКА И ИЗЛОЖБА ГРУПЕ СЛИКАРА ИЗ БОСНЕ (1939) Dragan D. Čihorić, YOUNG BELGRADE CRITICISM AND EXHIBITION OF THE GROUP OF ARTISTS FROM BOSNIA (1939)	199
13. Бојана В. Поповић, ГРАФИЧКИ ДИЗАЈН МИЛОША БАБИЋА Bojana V. Popović, GRAPHIC DESIGN OF MILOŠ BABIĆ	211
14. Весна Л. Круљац, ПОЛЕМИЧКИ КАРАКТЕР И РЕЦЕПЦИЈА БЕОГРАДСКОГ ИНФОРМЕЛА У СРПСКОЈ КУЛТУРИ ШЕЗДЕСЕТИХ ГОДИНА XX ВЕКА Vesna L. Kruljac, POLEMICAL FEATURES AND RECEPTION OF BELGRADE ART INFORMEL IN SERBIAN CULTURE DURING THE 1960s	225
15. Марија С. Бремер, Ана М. Богдановић, EXPANDING THE FIELD OF ART HISTORY: ENTANGLEMENTS WITH EXHIBITION HISTORY Marija K. Bremer, Ана М. Богдановић, ШИРЕЊЕ ПОЉА ИСТОРИЈЕ УМЕТНОСТИ: ПРЕПЛИТАЊА ЗА ИСТОРИЈОМ ИЗЛОЖБИ	249
16. Срђан Д. Марковић, ТРАНСПОЗИЦИЈА ПЕЈСАЖА У СВЕТ СЛИКЕ, ДОДИРИВАЊЕ СА ОНИРИЧКИМ. СЛИКАРСТВО ЂУРА РАДОЊИЋА Srđan D. Marković, TRANSPOSITION OF LANDSCAPE INTO THE WORLD OF IMAGES: IN CONTACT WITH THE ONEIRIC. PAINTING OF ĐURA RADONJIĆ	261
17. Тамара С. Биљман, ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПАВИЉОН НА СВЕТСКОЈ ИЗЛОЖБИ У ПАРИЗУ 1937. ГОДИНЕ. ЕНТЕРИЈЕР НАЦИОНАЛНОГ ПАВИЉОНА И БОСАНСКЕ КУЋЕ КАО ИНСТРУМЕНТ ПРОПАГАНДЕ Tamara S. Biljman, PAVILION OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA'S THE 1937 PARIS INTERNATIONAL EXPOSITION – INTERIOR OF NATIONAL PAVILION AND BOSNIAN HOUSE AS AN INSTRUMENT OF PROPAGANDA	273
18. Горица Б. Љубенов, Весна М. Цветковић, УМЕТНИЧКО-ЗАНАТСКИ ИЗРАЗ ТРАДИЦИОНАЛНЕ НАРОДНЕ АРХИТЕКТУРЕ У РЕГИОНУ СТАРЕ ПЛАНИНЕ Gorica Ljubenov, Vesna M. Cvetković, ARTS AND CRAFTS OF THE TRADITIONAL VERNACULAR ARCHITECTURE IN THE STARA PLANINA REGION	291
19. Patrícia Gomes da Silveira, SERTÃO AND COAST: PATH AND DETOURS IN THE COLONIAL BRAZIL	

Патрисија Гомес да Силвеира, <i>SERTÃO</i> И ОБАЛА: ПУТ И СТРАНПУТИЦЕ КОЛОНИЈАЛНОГ БРАЗИЛА	305
20. Milica B. Mađanović, ARCHITECTURAL SHAPING OF BELGRADE UNIVERSITY CENTER (1921–1931) Милица Б. Мађановић, АРХИТЕКТОНСКО ФОРМИРАЊЕ БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТСКОГ ЦЕНТРА (1921–1931)	317
21. Милена Р. Недељковић, СОКОЛСКИ ДОМ – ДОМ ПАЛИХ ХЕРОЈА У ОБРЕНОВЦУ Milena R. Nedeljković, SOKOLSKI DOM – THE FALLEN HEROES HOME IN OBRENOVAC	333
22. Милан П. Миловановић, Иван Р. Марковић, ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ОПУСА АРХИТЕКТЕ ДРАГИШЕ БРАШОВАНА (1887–1965) – новооткривени пројекти, реализације и документи Milan P. Milovanović, Ivan R. Marković, A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE OPUS OF ARCHITECT DRAGIŠA BRAŠOVAN (1887–1965) – newly found projects, accomplishments, and documents	347
23. Aleksandar Đ. Kadijević, Bojan S. Kovačević, DEGRADATIVE URBANISTIC AND ARCHITECTURAL ASPECTS OF THE PROJECT “BELGRADE WATERFRONT” (2012–2016) Александар Ђ. Кадијевић, Бојан С. Ковачевић, ДЕГРАДАТИВНИ УРБАНИСТИЧКО-АРХИТЕКТОНСКИ АСПЕКТИ ПРОЈЕКТА „БЕОГРАД НА ВОДИ“ (2012–2016)	367

ПРИКАЗИ
REVIEWS

1. Олга З. Шпехар, <i>Jelena Erdeljan: Mediteran i drugi svetovi. Pitanja vizuelne kulture, XI–XIII vek</i>	381
2. Ирина М. Суботић, <i>Жене Шпурма – авангардне уметнице у Берлину 1910–1932. Зенић на изложби у Kunsthalle Schirn у Франкфурту</i>	384
3. Iva S. Glišić, <i>Andy Warhol / Ai Weiwei, The National Gallery of Victoria, Melbourne, 11 December 2015–24 April 2016</i>	387
4. Срђан Д. Марковић, <i>Mileta Prodanović: Perica Donkov: Slika kao sklonište</i>	390
5. Александра Д. Илијевски, <i>Богдан М. Јањушевић: Насићанак и развој сџамбених палата и вила у Војводини обликованих у сџилу сецесије крајем XIX и почетком XX века</i>	392
6. Небојша М. Антешевић, <i>Ljiljana Blagojević: Itinerari: Moderna i Mediteran – Tragom arhitekata Nikole Dobrovića i Milana Zloковића</i>	395
7. Александар Ђ. Кадијевић, <i>Kulturna transformacija grada (ur. B. Mickov i D. Ilić)</i>	398
8. Ана Ракић, <i>Међународна размена музејских програма: „Колекција Павла Бељанског: бисери модерне“ у Умјетничком павиљону у Загребу и „Мирослав Краљевић и следбеници“ у Сјомен-збирци Павла Бељанског у Новом Саду</i>	401
9. Игор Б. Борозан, <i>Saša M. Brajović: Njegošovo veliko putovanje. Meditacije o vizuelnoj kulturi Italije</i>	404
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР	407
ГЕОГРАФСКИ РЕГИСТАР	421
УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ	427
РЕЦЕНЗЕНТИ	435

ДУБРАВКА М. ПРЕРАДОВИЋ
Независни истраживач, Лион, Француска*
Оригинални научни рад / Original scientific paper

Непознати документи о обновама Враћевшнице у XIX веку: прилог познавању првобитног изгледа Цркве Светог Ђорђа**

САЖЕТАК: У раду се доноси седам до сада непознатих докумената који се односе на стање манастира Враћевшнице и обнове његовог католикона, Цркве Светог Ђорђа, почетком пете деценије XIX столећа и 1860. године када је залагањем кнеза Милоша Обреновића црква реконструисана, а испод њеног западног дела саграђена подземна гробница. Анализа докумената и описа цркве из пера путописаца и истраживача старина из времена између треће и седме деценије XIX века омогућава да се схвати обим тада изведених радова и на тај начин допринесе бољем познавању првобитног изгледа враћевшничког храма.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Враћевшница, архитектура, првобитни изглед, реконструкције, XIX век, архивски документи.

Црква Светог Ђорђа манастира Враћевшнице, задужбина великог челника Радича, саграђена је и живописана у периоду између 1428. и 1431. године (сл. 1).¹ О времену изградње и ктитору овог манастира познато је више података него о другим властеоским задужбинама из времена Деспотовине.² Међутим, првобитни живопис католикона у потпуности је пресликан 1737. године, а архитектура храма претрпела је неколико обнова, од којих су оне изведене у XIX столећу биле најобимније. Документи о грађевинским радовима изведеним између 1840. и 1842. године, а потом 1860. године, омогућили су

* dubravka.preradovic@gmail.com

** Овај рад део је магистарске тезе „Манастир Враћевшница: историја и архитектура“ одбрањене на Филозофском факултету у Београду, новембра 2008. године, пред комисијом коју су чинили проф. др Марица Шупут, доцент др Иван Стевовић (ментор), доцент др Драган Војводић и доцент др Татјана Стародубцев. Литература објављена у међувремену није на овом месту узета у обзир.

¹ О Враћевшници је објављено неколико мањих научно-популарних монографија: Кречковић 1932; Петровић 1967; Ранковић, Вуловић, Шакота 1967; Станић 1980.

² Велики челник Радич рано је привукао пажњу истраживача и о њему постоји обимна литература: Новаковић 1881; Бабић 1972; Шкриванић 1973; Тошић 1976; Ћирковић 1982: 440–443; ZACHARIADOU 1994; СПРЕМИЋ 1994: 98, 116–119, 167, 170–173, 185, 204, 205, 588, 722; Благојевић 2001²: 239–242; ŽIVOJNOVIĆ 2005.

Сл. 1. Изглед цркве са југозапада (фотографија: Дубравка Прерадовић)

да се утврди степен девастираности храма и обим тада извршених радова, а тиме на позданији начин интерпретира првобитни изглед враћевшничког католикона.

Мада оснивачка повеља манастира Враћевшнице није сачувана, може се рећи да је свакако била издата пре 1429. године, а вероватно 1428. године, која би означавала и почетак изградње манастира. О њеном садржају сведочи баштинска повеља коју је Радичу издао Ђурађ Бранковић у Некудиму 1428/29. године (Новаковић 1912: 335; Шкриванић 1973: 131). Радови на изградњи и живописању цркве окончани су 1431. године, како то стоји у повељи исписаној на пиластру између јужног и источног зида припрате, сачуваној у препису из XVIII века (Милићевић 1867б: 31–33). Након што су Турци 1438. године разорили Борач и Островицу и овладали Рудником, челник Радич се повукао у своју светогорску задужбину, манастир Кастамонит, у којем се и замонашио. Будући да није имао директних наследника, године 1456. деспоти Ђурађ и Стефан дали су манастир Враћевшницу са селима у баштину митрополиту грачаничком Венедикту Цреповићу (Новаковић 1912: 755–756). Но, ни митрополит Венедикт није дуго уживао новодобијене поседе. Након пада Смедерева јуна 1459. године, повукао се на Свету Гору, у манастир Светог Павла, где

је умро и где се и данас чува повеља којом му је у баштину била записана Враћевшница (Грулић 1934: 52; Синдик 1978: 200).

Враћевшница је, по свему судећи, у временском распону дужем од столећа била пуста. Не помиње се у попису манастира Смедеревског санџака из 1516. године (Зиролевић 1994), а подаци из дефтера из 1528/30. године и каснијег времена недвосмислено показују да је манастир у то време био напуштен (Зиролевић 1984: 81, нап. 846). Монаси су се у њега вратили до краја осме деценије XVI века када се у турском попису састављеном у време Мурата III (1574–1595) помињу у Враћевшници три калуђера и годишњи приход од 400 акчи (Зиролевић 1984: 81, нап. 846). Дуго запустели манастир било је неопходно обновити. О радовима на обнови манастира и цркве сведочи запис сачуван у прологу а написао га је руднички митрополит Диомид 1579. године, управо у манастиру Враћевшници. Митрополит бележи да је затекао обитељ „*велика поръшенъ и палъ и зъло оубогъ*“ те је стога према могућности „*погражденію и ѿ црквеномъ оукрашеію тръдолюезнѣ въсхотѣхъ*“ (Стојановић 1902: 227–228, бр. 747). Из записа се сазнаје да је митрополит Диомид обновио пирг, вероватно кулу која се налазила на западној страни манастирског комплекса, и цркву, али тачан обим том приликом изведених радова није познат, као ни то да ли се појам *оукрашеію* односи на неке од радова на обнови живописа.³

Манастир је, по свему судећи, живео мирно све до турског слома под Бечом 1683. године, када је братство још једанпут било приморано да га напусти (Стојановић 1902: 430, бр. 1808). Но, тај период није дуго трајао будући да се Враћевшница, како манастир тако и село, помињу у Најперговом списку села у заузетој Србији састављеном након Пожаревачког мира, 1718. године (Пантелић 1948: 23). У недугом периоду аустријске власти, омеђеном Пожаревачким и Београдским миром (1739. године), обновљени су бројни манастири на подручју Београдске митрополије, па тако и Враћевшница, која је том приликом добила нови живопис, о чему сведочи натпис на североисточном пиластру припрате. У њему стоји да је Црква Светог Ђорђа осликана године 1737. у време цара Карла VI и патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте, уз благослов епископа ваљевског Доситеја Николајевића, а трудом игумана јеромонаха Михаила. Цркву су осликали Андреј зограф Андреович, заједно са зографима Недељком, Николом, Георгијем, Филипом Андреовичем и Шербаном (Стојановић 1903: 109, бр. 2699). Нови живопис поновио је иконографски програм из XV века, наравно у новом стилском руху са полисценским композицијама (Тимотијевић 1996: 195; Стошић 2006: 94–99). Није, међутим, потпуно јасно да ли се обнављање цркве ограничило само на поновно осликавање цркве или су истом приликом изведени и радови на њеној архитектури. Остаје недоумица да ли се део натписа „*поновн и саписъ вѣсхъ црковъ*“ односи на понављање живописа или пак на обнову и на живописање цркве.⁴ Свакако да је након деценија запустелости било неопходно

³ Могуће да су том приликом извршене извесне интервенције на живопису, с обзиром на то да се испод слоја из 1737. године на соклу испод ктиторске композиције, као и на северном довратнику врата која воде између нартекса у наос, могу запазити још два слоја живописа, што смо установили приликом обиласка Враћевшнице у августу 2007. године. Да се испод слоја живописа из 1737. године налазе још два старија слоја забележено је у Извештају о конзерваторским радовима на живопису цркве Светог Ђорђа у Враћевшници коју је новембра 1971. године саставио Душан Нонин, сликар-конзерватор. Извештај се чува у Заводу за заштиту споменика културе, Краљево.

⁴ Наиме, глагол *поновити* одговара латинском *renovare*, што би могло упућивати како на обнову живописа тако и на обнову саме цркве. Даничић 1863: 361–362 (s. v. *поновити*).

Сл. 2. Ктиторска композиција, 1737. (фотографија: Дубравка Прерадовић)

обновити и саму цркву, али колики је могао бити обим тада изведених радова још увек је непознаница. Модел цркве који у ктиторској композицији Христу на престолу приноси челник Радич са патроном храма Светим Ђорђем (сл. 2), одговара изгледу враћевшничког храма и вероватно је поновљен изглед приказа цркве из XV века. Пера Поповић је сматрао да је Враћевшница, као и Манасија, каменом оплаћене фасаде добила приликом обнове цркве 1737. године (Поповић 1924: 189–190), али је тај став са правом одбачен и пре него што је објављен.⁵

Београдским миром 1739. године рудничка област поново је припала Турском царству. Мада неки аутори сматрају да је тада манастир похаран (Кречковић 1932: 20; Станић 1971: 153, нап. 20), нема поузданих доказа да су монаси Враћевшнице још једанпут морали напустити манастир. Чак да је и било тако, тај период трајао је кратко, будући

⁵ Габријел Мије (Gabriel Millet) је у својој књизи *L'ancien art serbe. Les églises* усмено саопштено Поповићево мишљење образложио и одбацио (1919: 196). На исти проблем осврнуо се и Ђурђе Бошковић такође одбацујући Поповићеву претпоставку (1972: 266).

да већ 1746. године извесни ђакон Јов оставља запис у једном прологу који је био у поседу Враћевшнице (Стојановић 1903: 152, бр. 2926). Убрзо пошто је обновљен живопис, Црква Светог Ђорђа добила је и иконостас, који је, иако по духу традиционалан и стилски удаљен од њему савремених иконостаса Карловачке митрополије, оцењен као значајнији иконописни рад у ужој Србији (Ранковић, Вуловић, Шакота 1967: 19–20). Запис на икони Светог Јована Богослова доноси име његовог ктитора, Василија духовника Враћевшнице, као и годину 1754. (месец фебруар?) која означава крај радова на осликавању олтарске преграде (Станић 1971: 154, сл. 7). Радомир Станић је закључио да су иконостас израдила двојица мајстора у распону од једне деценије, од којих је познато име зографа Ставре, који се потписао на икони Богородице уз крст са Распећем.⁶

Вести о Враћевшници све до првих година наредног столећа, када је манастир постао својеврсни центар устаничке Србије, нема. Један податак посредно обавештава да се монаси манастира под Рудником у немирним временима краја XVIII века нису држали по страни од политичких збивања. Наиме, у списку избеглих монаха из Србије у Фрушку гору из 1791. године, помиње се и извесни Дионисије Никодимовић, јеромонах из Враћевшнице, који се у аустро-турском рату (1788–1791) истакао на аустријској страни (Р[УВАРАЦ] 1904: 114).

Као посебно поглавље у историји манастира издваја се XIX столеће. Значајна улога коју је манастир одиграо у Првом и Другом српском устанку, као и приврженост Милоша Обреновића Враћевшници, те чињеница да је архимандрит враћевшнички Мелентије Павловић постао први митрополит Србин полунезависне државе, утицали су на бројне промене у структури манастирског комплекса, као и на реконструкције Цркве Светог Ђорђа. Описи које су оставили истраживачи старина, забележени између треће и седме деценије XIX столећа, извори су првог реда захваљујући којима је могуће пратити промене које су се догодиле у оквиру манастирских зидина (КАНИЦ 1865: 24–25; 1868: 55–56; ВЕСЕЛИЋ 1867: 18–25; МИЛИЋЕВИЋ 1867а: 30–34; 1867б: 247–248; 1876: 233–235; ВУЛИЋ 1902: 134–144; ПИРХ 1983: 165–166). О томе како је Враћевшница изгледала 1820. године сведочи дрворезни клише који се и данас чува у манастирској ризници. Поред наведених драгоцени су необјављени документи из Архива Србије, а који дају детаљнији увид у обим радова изведених у манастиру у периоду између 1840. и 1842. те 1860. године, када је кнез Милош обновио враћевшничку цркву у спомен на мајку Вишњу. Наведеном се придружује и цртеж Враћевшнице Феликса Каница први пут објављен 1865. године (КАНИЦ 1865: fig. 22). Коначно, техничка документација Цркве Светог Ђорђа, коју су 1871. године израдили Михаило Валтровић и Драгутин Милутиновић, доноси прецизне податке о изгледу враћевшничког католикона из те године (МИЛУТИНОВИЋ, ВАЛТРОВИЋ 1872: 296; ДАМЉАНОВИЋ 2006: 251–257).

Историју манастира почетком XIX века означио је један ванредни догађај. У Враћевшницу, манастир у ослобођеној Шумадији, на Велики петак 1806. године монаси из попаљене Студенице пренели су мошти светог краља Стефана Првовенчаног (ГЕОРГЕВИЋ

⁶ Руци зографа Ставре приписују се иконе из највише зоне иконостаса којој поред поменуте иконе Богородице припадају крст са Распећем, Свети Јован Богослов, пророци Мојсије и Илија и симбол јеванђелисте Луке. Други, још увек непознати мајстор извео је царске двери и иконе са Деизисним чином које су настале пре икона у највишој зони иконостаса. Станић 1971: 153–156.

1838: 3–25, посебно стр. 23). Године 1810. за игумана изабран је Мелентије Павловић. У Враћевшници је било смештено и седиште Совјета, вођства устанка. Карађорђе је на Велику Госпојину 1812. године у овом манастиру сазвао скупштину којој је присуствовао и Марко Ивелић, изасланик команданта руске војске на Дунаву, који је прочитао одредбе Букурештанског мира. По слому Првог српског устанка, 1813, студенички монаси су са моштима Стефана Првовенчаног прешли у манастир Фенек, на аустријској територији (Георгиевић 1838: 26–32, посебно стр. 31), док је Враћевшница још једанпут страдала. Тада су два звона, која су за време Карађорђа била смештена у куполи предворја, Турци однели у Београд (Вулић 1902: 137).

Током Другог српског устанка, Милош Обреновић боравио је у селу Горња Црнућа, у непосредној близини Враћевшнице и њеног архимандрита Мелентија Павловића. Године 1818. је управо у Враћевшници донета одлука да се кнез са породицом пресели у Крагујевац, који је постао престоница. Ова одлука није, међутим, утицала на снажну везу коју је кнез имао са манастиром. У њему је 1818. године сахрањена његова ћерка Ана (Стојановић 1903: 360, бр. 3980), а две године касније су у Враћевшницу из Бруснице пренети и посмртни остаци Милошеве мајке Вишње.⁷ Године 1824. кнез Милош је наручио од непознатог иконописца из Крагујевца престоне иконе за враћевшнички иконостас (Васић 1968: 11; Ранковић, Вуловић, Шакота 1967: 20; Станић 1971: 150, нап. 16, 159). Претходне, из XVIII века, страдале су вероватно 1813. године. Манастирски конак саградио је 1825. године.

О изгледу манастира Враћевшнице у години 1820. сведочи дрворезни клише (сл. 3), компонован у духу српских бакрорезних манастирских ведута XVIII века и изведен на

Сл. 3. Непознати аутор, *Манастир Враћевшница*, дрворез, детаљ, 1820. (фотографија: Дубравка Прерадовић)

завидном техничком нивоу, а који се чува у манастирској ризници (Панић-Суреџ 1967: 49, сл. 43). Из текста урезаног у најнижој зони сазнаје се да је његов „тутор“ био млади господар Милан Обреновић.⁸ Имајући у виду чињеницу да је старији син кнеза Милоша, Милан, рођен 1819. године, дрворез је у његово име свакако наручио кнез лично. Текстом се потврђује кнежева одлука којом је прворођеног сина Милана одредио за наследника. У горњој зони су представљени Света Тројица и патрон храма Свети Ђорђе окру-

⁷ Гроб „баба Вишњин“ налазио се са леве стране припрате и био је обележен црвеном мермерном плочом са натписом. Вулић 1902: 141; Стојановић 1903: 363, бр. 4007.

⁸ Први је текст објавио Јоаким Вујић (1902: 135–144), али не у оригиналу, већ у преводу. Тачан препис текста донео је Љубомир Стојановић (1903: 364, бр. 4011). Текст са лакунама, које су у међувремену настале, објавио је Панић-Суреџ (1967: 49).

жени светитељима, док је у доњој дат изглед манастирског комплекса. Братство Враћевшнице приказано је како се у свечаној поворци креће ка манастирској капији, смештеној на јужној страни комплекса, да дочека коњанике који се приближавају манастиру, али није познато да ли је у питању илустрација неког посебног догађаја из историје манастира. Манастирски комплекс опасан је зидом грађеним од правилних редова тесаника, уз који се са јужне, северне и западне стране налазе манастирске грађевине. Комплексом, поред цркве, доминира висока, троспратна, камена кула на западној страни. Црква Светог Ђорђа приказана са југозападне стране дата је са свим детаљима. Цркву, али не и трем на западној страни, опасује високи профилисани сокл, изведен од тесаника већих димензија. На јужној фасади храма приказане су четири велике слепе аркаде, ослоњене на лезене које се завршавају профилисаним конзолама, а на које се ослањају лукови аркаде. У средишту сваке аркаде је узан прозор. На предворју је изнад полукружног пролаза низ слепих аркадица. Изнад њега, под кровним венцем дужином јужне стране цркве и предворја тече венац слепих аркадица. Над западним делом цркве је купола са осмостраним тамбуром, без кубичног постоља. Прозори се налазе на свакој другој страници тамбура. Нажалост, највећи део западне фасаде заклоњен је великом кулом, али се изнад западног улаза запажају једна слепа ниша и изнад ње широка архиволта. Двосливни кровни покривач цркве је од ћерамиде. Овакав изглед цркве потпуно одговара оном на ктиторској композицији изведеној приликом обнове живописа 1737. године.

Изглед манастира из 1820. године какав је приказан на дрворезу у великој мери одговара опису који је саставио Јоаким Вујић када је шест година касније посетио Враћевшницу (Вулић 1902: 135–144). Захваљујући његовом опису, могуће је реконструисати функцију појединих грађевина манастирског комплекса. Монументална камена кула имала је вишеструку намену. На трећем спрату налазила се манастирска библиотека, а под кулом „тавница“ (Вулић 1901: 137–138). Свакако најзначајнија промена у оквиру манастирског комплекса у периоду од настанка дрвореза до Вујићеве посете била је изградња „нове трокатне келије“, у северном делу комплекса на месту пређашње дрвене грађевине, вероватно једнаке намене (Вулић 1901: 138). Реч је о конаку који је саградио кнез Милош у спомен на мајку Вишњу, о чему сведочи камен са натписом који је стајао на трећем спрату над вратима (Стојановић 1903: 371, бр. 4041).⁹ Према Фон Пирху, тај конак „по својој искићености надмашује све зграде за становање“ које је имао прилике да види док је путовао по Србији 1829. године (1983: 166). У њему су биле смештене резиденцијалне просторије архимандрита Павловића, у којима су се налазили значајна галерија слика са портретима црквених великодостојника (Вулић 1902: 138–140),¹⁰ те бакрорези и каменорези о чијем постојању сведочи племић Пирх (1983: 166). Касније, 1834.

⁹ Конак кнеза Милоше изгорео је у ноћи између 25. и 26. новембра 1920. године. Накнадно је реконструисан. Камен са натписом очувао се и данас се може видети на зиду новог конака, десно од врата на првом спрату.

¹⁰ Јоаким Вујић је забележио портрет архиепископа и митрополита карловачког Стевана Стратимировића, портрет митрополита шабачког Мелентија Никшића, портрет архимандрита студеничког Василија Никшића, као и портрете чланова манастирског братства намесника Гаврила Теодоровића и јеромонаха Герасима Георгијевића. Посебно је истакао портрет архимандрита Мелентија Павловића, рад Георгија Лацковића из 1817. године. Поред портрета Вујић наводи и дрворез са представом манастира (1902: 138–140). Лацковићев портрет Мелентија Павловића изгорео је у пожару 1920. године, али је познат захваљујући копији коју је 1839. године у манастиру урадио Ђорђе Бакаловић (Милићевић 1888: 493), и данас се чува у Народном музеју у Београду.

године, новцем почившег игумана Павловића обновљен је тзв. Радичев конак, који се налази на јужној стани комплекса, о чему је остао запис на греди.

Почетком пете деценије XIX столећа опет је дошло до промена и на цркви и у оквиру комплекса. Недовољно прецизне описе Милана Ђ. Милићевића и Јосифа Веселића појаснили су документи који се чувају у Архиву Србије. Наиме, Милићевић је забележио да је 1841. године уз цркву дозидан торањ који је потом пао и цркву оштетио (1867а: 30). Веселић у свом напису о Враћевшници бележи исти податак – да је уз цркву са западне стране призидан торањ, али да се исти због невештине мајстора срушио и цркву „раздробио“. Он, међутим, као годину изградње торња наводи 1842. (Веселић 1867: 19).

О којим је радовима реч и када су се одвијали, појашњава писмо архимандрита враћевшничког Гаврила Поповића упућено архиепископу београдском и митрополиту српском јуна 1847. године (Прилог III). Из овог писма сазнаје се да је 1840. и 1841. године грађена уз цркву „нова звонара“ и да је том приликом порушена велика троспратна кула у којој су се чувале књиге и црквени сасуди, али и барут и олово. Књиге и сасуди су тада пренети у игуманов конак, док је за смештај барута и олова са северне стране цркве, испред игумановог конака, саграђена кула значајно већа од претходне. Будући да су у међувремену барут и олово пренети у Страгаре, новосаграђена кула остала је празна и игуман је тражио дозволу да је искористи за смештај књига, одежда и других ствари које би на том месту могао чувати под кључем. Из наредног документа се сазнаје да се митрополит сложио са молбом архимандрита Поповића и да се обратио Попечитељству како би манастиру било омогућено да користи кулу за своје потребе (Прилог IV). Дакле, у том кратком временском периоду, саграђен је трем, предворје са куполом на западној страни цркве, будући да је претходно страдало у нападу Турака 1813. године, порушена је велика, вероватно средњовековна кула, по свему судећи она иста коју је 1579. године обновио митрополит руднички Диомид,¹¹ и на крају саграђена је кула између цркве и игумановог конака.

Да су речени радови извођени почетком пете деценије показују и два документа са почетка 1842. године (Прилог I и Прилог II). Мада се документи односе на проблем исплате зидара Митра Корушића, из њих се сазнаје да су извесни грађевински радови у манастиру јануара 1842. још увек били у току и да су исти каснили. Наиме, крајем 1841. године Начелство Крагујевачког округа, а по налогу Попечитељства просвештенија, послало је у Враћевшницу зидара Корушића како би проверио да ли су радови које изводи зидар Настас Стефановић у складу са уговором, будући да су исти, како изгледа, каснили. Нажалост, ова два документа не омогућују да се закључи о којим је радовима прецизно реч. У овим документима се наводи да је Настас Стефановић био задужен за изградњу „построенія“, што би могло да упућује на изградњу и трема са куполом испред цркве али и нове куле за смештај барута и олова.

У сваком случају, радови том приликом изведени на реконструкцији, односно изградњи предворја са куполом, нису били довољно квалитетни и већ 1847. године постојала је опасност да се одређени делови цркве сруше, о чему је архимандрит Павловић детаљно известио Архидијецезалну конзисторију, а архиепископ Петар Јовановић пренео Попечитељству просвештенија. У писму од 16. октобра 1847. се упозорава да су зидови

¹¹ За мишљење да је кула о којој је реч средњовековни манастирски пирг вид.: Поповић 1994: 220.

предворја, односно како у тексту писма стоји куле, од сводова надоле јако попустили, да су се неке плоче дужином крова размакле, а неке попадале, као и да се кула нагнула ка источној страни, чиме је доведена у опасност читава црква. Стога је Попечитељство замољено да у цркву пошаље вешта лица која би утврдила стања и извидела да ли је недавно саграђена кула у Враћевшници уистину опасна по цркву (Прилог V).

Одговор којим се детаљно извештава о стању на цркви стигао је већ наредног месеца (Прилог VI). Три изасланика Начелства крагујевачког, од којих двојица вешти мајстори, прегледали су цркву и том приликом утврдили да су доњи делови зидова куле јако попустили и да су зидови цркве на које се она ослања испуцали. Од тежине куле зид на који је наслоњена све је више попуштао те су се пукотине, које су пре три године затваране, поново отвориле. Ова комисија није могла да потврди да се кула нагнула ка истоку, али није сумњала у то да представља опасност по цркву будући да постоји реална могућност да се сруши.

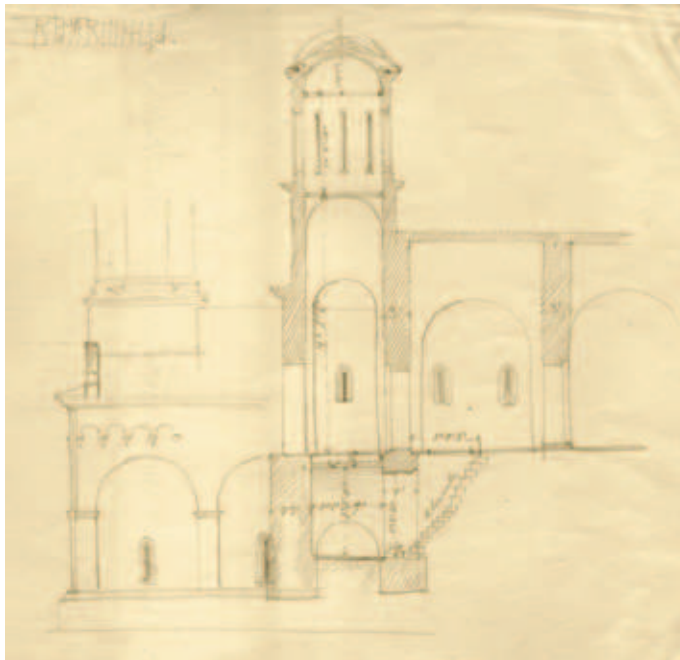
Према Веселићу, та новосаграђена кула, односно отворено предворје са куполом, срушена је одлуком Правитељства, будући да је због лошег начина зидања и тежине оштетила „половину цркве“ (1867: 19, 23). Када се то тачно догодило, није могуће прецизно утврдити. Феликс Каниц бележи да година 1859. означава почетак радова на обнови цркве чији је ктитор био кнез Милош, те да је он маја 1860. године западни портал затекао „разваљен и грађевински материјал припремљен за доградњу једног додатка према пројекту окружног инжињера Петровића“ (1985: 330). Мада идентитет инжењера Петровића није утврђен, могуће је да је у питању Антоније Петровић, чије се име среће у шематизмима Кнежевине Србије из тог времена (Календарь 1865: 63).

Трајно везан за Враћевшницу успоменом на најближе чланове породице, мајку и двоје деце сахрањене у манастирској порти,¹² као и на архимандрита Мелентија Павловића, чији се гроб налази у припрати цркве, прегао је кнез Милош, непосредно по повратку на власт 1858. године, да обнови Враћевшницу, о чему сведочи и натпис над главним порталом цркве. Савременици радова слажу се у једном. Кнез Милош обновио је цркву онако како ју је био Радич подигао (Веселић 1867: 19; Милићевић 1867а: 30). Истом приликом је испод предворја цркве саграђена гробница, крипта, „за кости светле породице Обреновића“ (Веселић 1867: 19). Да је кнез Милош Враћевшницу одредио за породични маузолеј више пута је подвукао и Каниц, који ову цркву назива „Grufkirche der Obrenovics“, односно криптом Обреновића (1865: 24; 1868: 67; 1985: 330). Цртеж пресека цркве који је 1871. године израдио Михаило Валтровић показује изглед сазидане гробнице (сл. 4). Улаз у крипту налазио се у припрати, како је то и означено на плану цркве,¹³ и до ове подземне просторије води 16 степеника. На основу Валтровићевог цртежа стиче се утисак да је у простору гробнице изведен аркосолијум у који је смештен саркофаг, као и да је гробница засведена полуобличастим сводом који носе масивни зидови. Ова гробница је, међутим, остала празна.¹⁴

¹² Поред ћерке Ане у Враћевшници је сахрањен и Милошев ванбрачни син Гаврило (Милићевић 1867: 21).

¹³ Мишљења смо да је улаз у гробницу обележен каменом плочом црвене боје, која се налази у поду припрате на месту означеном на Милутиновићевом цртежу. На том месту нису вршена археолошка истраживања којима би се поткрепила наведена претпоставка.

¹⁴ За разлику од династије Карађорђевић, Обреновићи нису саградили породични маузолеј. Године 1841. кнез Милош намеравао је да сагради парохијску цркву у Крагујевцу која би уједно била и породични маузолеј,

Сл. 4. Михаило Валтровић, Попречни пресек цркве са гробницом, 1872. (Историјски музеј Србије, инв. бр. 4609)

Није потпуно разјашњено колики је био обим радова изведених на цркви на почетку седме деценије XIX stoleћа, односно дали се тада изведени радови односе само на обнову западног дела или пак читаве цркве, на шта упућују савременици (ВЕСЕЛИЋ 1867: 19, 23; МИЛИЋЕВИЋ 1867a: 30). У вези са радовим изведеним у том периоду остао је један документ у Архиву Србије који, иако не омогућава да се разреши дилема око обима радова на враћевшничкој цркви, сведочи о набавци камена за њихово извођење (Прилог VII). Документ је без датума али, како се у њему поред суме новца издате Начелству крагујевачком за радове на враћевшничкој цркви помињу још и набавка материјала и погодбе са мајсторима за цркве у Горњем Милановцу и Аранђеловцу, могуће је закључити да је овај спи-

сак настао првих година седме деценије XIX века, у време грађења напред поменутих цркава. Црква Свете Тројице у Горњем Милановцу грађена је од 1860. до 1862. године, како стоји у натпису изнад западног портала, а њен неимар био је Настас Ђорђевић (Станић 1969: 158). Радомир Станић је претпоставио да је истом мајстору био поверен и рад на обнови враћевшничке цркве (1969: 159), превиђајући пак податак који је донео Каниц да је за радове био задужен инжењер Петровић (1865: 24–25; 1868: 57; 1985: 330). Међутим, наведена Станићева хипотеза није потпуно погрешна. У напред поменутом документу забележено је управо име мајстора Настаса Ђорђевића, који је био ангажован на вађењу и обради камена за радове на црквама, а по цени од 4 гроша по кубичној стопи (Прилог VII). Упадљива је на овом документу разлика у количини новца која је издвојена за радове на враћевшничкој цркви и за друга два храма. Наиме, знатно мања количина новца је била намењена за извођење радова у Враћевшници, будући да је у питању реконструкција а не изградња читаве цркве.

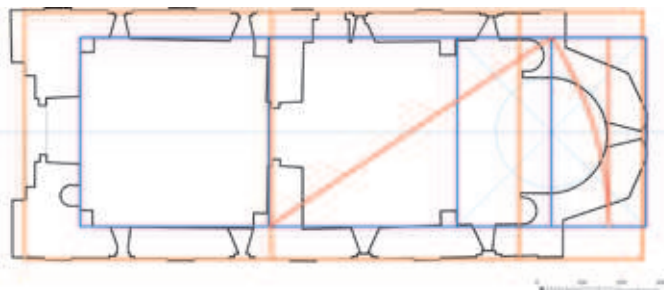
Радови на реконструкцији цркве и манастирског комплекса Враћевшнице започети 1860. заокружени су изградњом конака са улазном кулом игумана Вићентија Кресојевића.

али је од те намере морао да осустане када је кнез Михаило свргнут са власти 1842. године. Кнегиња Љубица сахрањена је у Крушедолу (1843), као и, доцније, краљ Милан (1901). Кнез Милош (1860) и његов син Михаило (1868) сахрањени су у Саборној цркви у Београду, док је кнез Милан (1839) сахрањен у Цркви Светог Марка у Београду. О вези са гробним местима Обреновића вид.: Вуловић 1996: 150–151; Тимотијевић 2004.

Градња конака започета је 1868. године у време кнеза Михаила Обреновића, а завршена две године касније за владе кнеза Милана Обреновића, и то уз помоћ народа Округа крагујевачког и парохијана манастирских, како је забележено у натпису на јужној фасади улазне куле. Када је Феликс Каниц 1888. године посетио манастир, забележио је промене које су се догодиле у оквиру манастирског комплекса од његове прве посете 1860. године. Он наводи да је Враћевшница темељно изменила лик, од „старијих стамбених зграда остали су само стара јужна економска зграда с ћелијама за калуђере, трпезарија, кухиња, винарски подрум, отворена веранда на дрвеним стубовима и мали, сада запуштени конак за госте; ишчезао је међутим стари конак *alla turca*, у коме су повремено боравили Милош и Мелентије. Игуман Гаврило, који ме је врло љубазно примио, становао је у једној новој, кулом украшеној једноспратној згради, која својим спољним изгледом и унутрашњим уређењем јако подсећа на дворце богатијих мађарских велепоседника.“ (Каниц 1985: 330–331). Црква Светог Ђорђа је пак, како се то подвлачи и у оновременим написима, задржала првобитни облик, односно обновљена је онако како ју је био Радич саградио (Веселић 1867: 19, 23; Милићевић 1867а: 30). То је једнобродна грађевина са апсидом на источној страни и припратом и предворјем са куполом на западној страни.

Основа цркве у ужем смислу правоугаоног је облика са изнутра полукружном а споља петостраном апсидом на источној страни. Једним паром пиластара подељена је на два травеја. Величина западног травеја (345 x 468 cm) одговара првобитној димензији наоса. Источни травеј, неправилног правоугаоног облика, заједно са апсидом чини олтарски простор. Дужина овог травеја једнака је половини дужине западног травеја. Положај пиластара вероватно означава место првобитне олтарске преграде. Данашњи иконостас налази се иза наведених пиластара, услед чега је смањен олтарски простор. Прелаз ка олтарској апсиди изведен је формирањем источног зида у који су смештене нише ђаконикона и проскомидије. Две правоугаоне нише, на јужном и на северном зиду источног травеја, свакако су биле намењене за смештај богослужбених предмета и књига. Припрата је од цркве у ужем смислу одељена зидом. Она је квадратног облика (478 x 478 cm) и већих димензија од наоса храма, што би могло да указује на значај који је овај простор имао и његову евентуалну фунерарну функцију (Шупут 1995: 142). У сва четири угла припрате су пиластри, завршени венац капителима, на које се ослањају плитки прислоњени луци. На јужном делу западног зида, у ниши се налази, свакако новијег датума, агиазма, посуда за освећену воду, исклесана у камену.

Основа цркве изведена је вешто и брижљиво. У исцртавању плана запажају се сасвим занемарљива одступања, од свега неколико сантиметара, која су у унутрашњости грађевине свакако последица дебљине малтера. Анализом њених унутрашњих димензија (1336 x 478 cm, без предворја) могуће је израчунати дужину стопе коришћене приликом меревања враћевшничке цркве. Она износи 29,86 cm, што одговара распону те мерне јединице у средњовековној Србији (Ћирковић 1997: 143). Меревањем цркве у стопама, њене димензије износе: унутрашња дужина цркве 45 и ширина 16 стопа (не узимајући у разматрање предворје). Пропорцијска анализа основе цркве показује да је приликом исцртавања плана коришћена страница квадрата чија дужина одговара ширини цркве (цр. 1). Тако је дужина припрате једнака њеној ширини, а дужина храма у ужем смислу до центра полукруга апсиде одговара једној и по дужини странице квадрата.

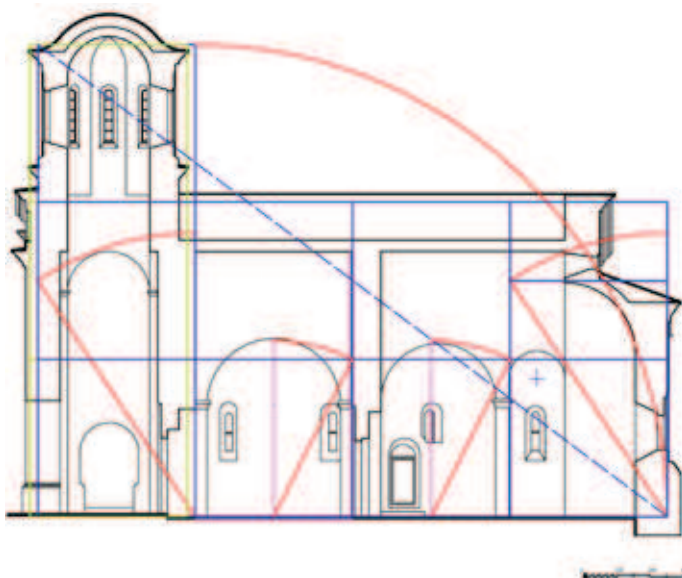
Црт. 1. Пропорцијска анализа основе цркве
(Дубравка Прерадовић, Роберт Стергар)

Теме апсиде добијено је обарањем дијагонала правоугаоника димензија 1 : 1,5. Већ на први поглед, као карактеристика основе Цркве Светог Ђорђа издваја се њена изражена лонгитудиналност (однос укупне унутрашње дужине и ширине 2,8 : 1). Када се анализирају пропорције цркве у ужем смислу, запажа се да се однос унутрашње дужине и ширине овог дела цркве приближава златном пресеку

(1,63 : 1). Мање одступање од наведених пропорција запажа се у западном делу цркве, што је свакако последица доцнијих преправки.

Црква је зидана ломљеним кречњаком и пешчаром. Просечна дебљина зидова је око 80 cm, док се зид апсиде постепено подебљава идући према темену где износи читавих 101 cm. Дебљина зидова предворја знатно је већа, тако да дебљина бочних зидова износи чак 132 cm на јужној, односно 145 cm на северној страни, што би се могло тумачити с једне стране обновом изведеном у XIX веку, а с друге чињеницом да је овај простор цркве највиши, односно да његови зидови носе куполу.

Једнако као и основа, конструкција Цркве Светог Ђорђа прецизно је и зналачки изведена, што указује на мајстора чија се занатска спремност одликовала изузетном вештином. Припрата и наос враћевшничке цркве засведени су полуобличастим сводом, олтарска апсида полукалотом, док је над предворјем витка купола ослоњена на тромпе.

Црт. 2. Пропорцијска анализа подужног пресека
(Дубравка Прерадовић, Роберт Стергар)

Суперструктуру цркве чине високи равни бочни зидови. Над одговарајућим пиластрима конструисани су плитки полукружни прислоњени лукови. Полуобличасти сводови изведени су на уобичајен начин. Ослањају се на полукружне прислоњене лукове и попречне зидове. Темена сводова су на висини од 806 cm, односно изражено у стопама, висина цркве у унутрашњости износи тачно 27 стопа. Олтарска апсида је нижа од цркве. Засведена је полукалотом, сводом у облику четвртине лопте који је у темену благо преломљен. Приликом конструисања засве-

дених површина цркве, средњовековни градитељ користио се истим принципом употребе шестара, који је применио приликом постављања основе цркве (цр. 2). Висине темена прислоњених лукова у припрати и западном травеју једнаке су висини центра апсидалне полукалоте која одговара дијагонали правоугаоника чије су странице у односу $1 : 0,5$, односно чија је дужа страна једнака страници квадрата који је употребљен приликом постављања основе цркве. Ниже је једино теме прислоњеног лука источног травеја. Висина апсиде једнака је једној и по дужини странице квадрата док је висина темена свода добијена обарањем дијагонале правоугаоника димензија $1 : 1,5$.

Док је у основи цркве наглашена лонгитудиналност, у конструкцији је изражена вертикалност, која се посебно запажа у припрати. Однос дужине и висине припрате износи $1 : 1,8$. С друге стране, однос укупне дужине храма у ужем смислу и његове висине сасвим се приближио односу $1 : 1$ и у нашем примеру износи $1 : 1,04$. С обзиром на то да је враћевшничка црква без куполе, однос дужине и висине храма у ужем смислу показује изузетну вертикалност, имајући у виду чињеницу да пропорције овог простора одговарају оном који се јавља у црквама са куполом. Висина темена прислоњених лукова у предворју, који се ослањају на високе пиластре завршене венац капителима, одговара висини темена свода у цркви. Прелаз са равних површина на округли тамбур изведен је преко угаоних тромпи. У овом делу цркве запажају се блага, готово занемарљива одступања у односу на приказани модел коришћен у конструкцији цркве. Верујемо да се применом принципа конструкције, који је приказан на цртежу бр. 2, могу препознати првобитне димензије овог простора. У идеалној схеми, висина куполе стоји са дужином цркве (без предворја) у односу $1 : 1$.

Предворје Враћевшнице има са три стране лучно засведене пролазе, од којих је онај на западној шири и виши од бочних. Западни портал и портал између припрате и наоса храма готово су једнаки. Њихови довратници и надвратници су изведени од једноставних камених греда без профилације, док су у горњим угловима постављене профилисане конзоле. На главном, западном порталу цркве, на унутрашњим странама довратника, надвратника и конзола запажају се остаци пигмента црвене боје.

Лучно засведени улаз у цркву који се налази на северном зиду наоса накнадно је пробијен (сл. 5). На спољној фасадној страни, пролаз је „уздигнут“ за степеник чија висина одговара висини првог реда тесаника сокла. Праг и широки довратници изведени су од камених монолитних греда. Архиволта над вратима састоји од два већа лучна уломка и заглавног камена мањих димензија у вертикалној оси лука. Сва три уломка архиволте су украшени флоралним розетама. Архиволта се ослања на конзоле постављене изнад довратника, које имају профилацију истог типа као остале конзоле на фасади цркве. Приликом пробијања ових врата делимично је, са унутрашње стране, зазидан прозор на источној страни. Отварање овог улаза у цркву може се датовати у период након 1737. године, када је у цркви изведен живопис. Наиме, са унутрашње стране, око врата, изведен је слој малтерне подлоге за живопис, преко постојећег из 1737. године. Како су на Каницовом цртежу објављеном 1865. (1865: fig. 22), а нацртаном приликом посете Враћевшници 1860. године (сл. 6), ова врата приказана, најшири оквир за датовање ове интервенције на храму јесте период између 1737. и 1860. године. Као посве логично датовање намеће се време значајних радова на реконструкцији цркве почетком пете,

Сл. 5. Врата на северној страни наоса
(фотографија: Дубравка Прерадовић)

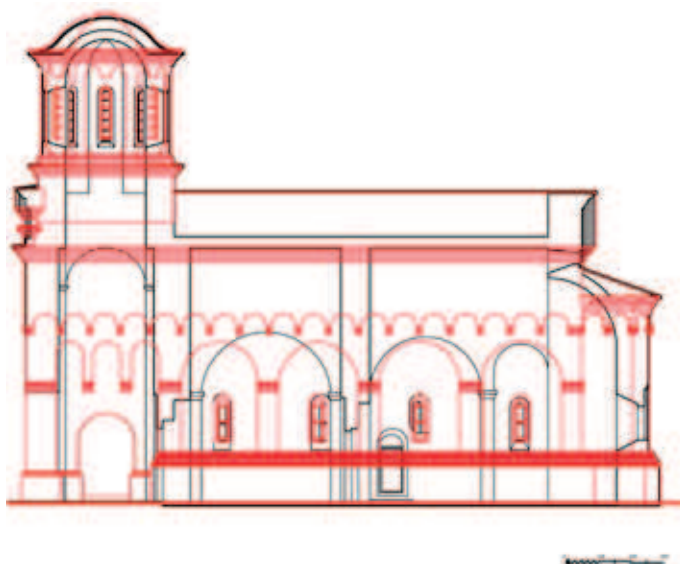
Сл. 6. Феликс Каниц, *Црњеж Враћевшнице*, 1865.
(KANITZ 1865: fig. 22)

односно почетком седме деценије XIX века, када се због радова на западној страни грађевине указала потреба за другим улазом у цркву, с обзиром на то да је главни портал био неприступачан. У вези са овим вратима значајан је још један детаљ. Архиволта над отвором, као и конзоле на које се она ослања, била је обојена. Валтровић је на једном од цртежа основе цркве забележио да су конзоле биле обојене у црвену и зелену, архиволта црвено а да су розете на архиволти биле позлаћене. Данас се на конзолама запажају само минимални остаци зеленог пигмента.

Сви прозори на храму су монофоре и њихов данашњи изглед резултат је преправке из треће деценије XX века.¹⁵ У унутрашњости цркве пробијено је десет прозора, али је црква врло слабо осветљена. Девет по свему једнаких отвора у доњој су зони, од којих се три налазе у олтарском простору, два у наосу а четири у припрати, док је један мањи прозорски отвор смештен у темну источног зида. Ритмичан распоред прозора на фасади, који се на северној и јужној страни међусобно једнако удаљени, у средиштима слепих arkada, условио је њихов положај у унутрашњости храма. Тако су само у источном травеју прозори постављени готово на средину бочних зидова, док су у западном травеју померени према западном зиду, односно готово потпуно приљубљени уз попречне зидове у припрати. На фасади се данас прозорски отвори налазе смештени у плитке нише са теменом лука који је преломљен у врху. Бочне и доња страна отвора дивергирају према унутрашњости цркве, чиме је постиг-

¹⁵ Ауторка спрема посебну студију о првобитном изгледу прозорских отвора враћевшничког храма.

нуто продирање веће количине светлости у ентеријер. Постављање дрвених первајза захтевало је проширење првобитних прозорских отвора. Стога је унутар сваког прозора уништен живопис у ширини од 10 до 15 cm, док се са спољашње стране запажа малтер којим су испуњени некадашњи шиљати изрези у темену преломљених лукова, чиме је потпуно измењен првобитни изглед прозора. У куполи над предворјем, свакој страни осмостраног тамбура одговара по један једноделни отвор, што је последица касније обнове, с обзиром на то да расположиви ликовни извори, модел храма на ктиторској композицији и приказ цркве на дрворезу из

Црт. 3. Однос фасаде и унутрашњости грађевине (Роберт Стергар)

1820. године показују да је првобитна купола имала отворе на свакој другој страни. Такође, купола, по свему судећи, првобитно није имала коцкасто постоље.

Одлика Враћевшнице јесу њене фасаде оплаћене брижљиво тесаним квадерима локалног пешчара топле окер боје. Артикулација фасада не кореспондира са унутрашњом структуром грађевине (цр. 3), што указује на ново схватање спољних облика према којем је „фасада постала слика по себи“ (Кораћ 2006: 210). Хоризонтална подела фасаде није како је то уобичајено на већини цркава моравске Србије остварена кордон венцима. Линију непостојећих кордон венаца назначавашу богато профилисане конзоле које носе плитке аркаде, односно фриз слепих аркадица. Тако се у хоризонталној подели Враћевшнице издвајају зона сокла, зона слепих аркада у чијим су средиштима прозорски отвори, фриз слепих аркадица и поткровни венац. Као елемент вертикалне поделе јављају се, и то само у доњој зони, лезене завршене конзолама које носе слепе аркаде.

Црква је постављена на висок сокл (око 160 cm), који оставља снажан утисак монументалности. Изведен је од низова тесаника¹⁶ и завршен ванредно елаборираном профилирацијом. Два реда тесаника образују једанаестостепени профил сокла, степенастим увлачењем редова торусних, трохилусних и равних трака. Овај сокл је свакако првобитан. Видљиво је наиме да је приликом пробијања врата на северној фасади наоса постојећи сокл сечен. Тако је најнижи ред тесаника пресечен по хоризонтали на пола, а тесаник у доњем левом углу неправилно је исечен по вертикали. Још један детаљ могао би говорити у прилог чињеници да је сокл старији од преправке из 1860. Плоча са натписом,

¹⁶ На јужној фасади цркве и око апсиде данас су видљива три реда тесаника, док је на северној страни цркве њихов број већи за један ред тесаника с обзиром на пад терена. На северној страни је сокл виши у просеку за око 15 cm.

Сл. 7. Фриз слепих аркадица, јужна фасада
(фотографија: Дубравка Прерадовић)

коју је поставио игуман Мелентије Павловић у име покојних чланова породице, није накнадно уграђена у сокл, већ је натпис уклесан у постојећи тесаник. Такође, сокл предворја је нижи, ужи и скромније профилације од оног на цркви.

Јужна и северна фасада цркве готово су идентичне. Читавом дужином фасадних платана су редови правилно резаних тесаника. На бочним фасадама на једнаким размацама постављено је по пет лезена са профилисаним конзолама, на које се ослањају четири плитке слепе аркаде. Лукови арка-

да завршени су полукружно, осим трећег, гледано са истока, на јужној фасади који је преломљен у темену. У вертикалној оси аркада смештени су прозори. Како због постојећих широких лучних отвора на предворју није било могуће наставити низање слепих аркада, на јужној и северној фасади овог дела грађевине, постављене су на конзолама, пратећи висину одговарајућих конзола на фасадама цркве, по три високе и уске слепе аркаде, чија су темена у равни са теменима слепих аркада на фасади. Изнад слепих аркада постављен је фриз слепих аркадица на конзолама, који тече читавим обимом грађевине у висини апсиде (сл. 7). Обимом читаве грађевине тече двоструки поткровни венац, док је венац на забату изнад западне фасаде на кубичном постољу куполе као и на самој куполи једнострук. На апсиди и на тимпанону источног зида доњи ред поткровног венца има другачију профилацију од оног на осталим фасадама цркве.

Враћевшница је, без сумње, каменом оплаћене фасаде добила приликом изградње цркве, како се то види на представи цркве на ктиторској композицији, тако и на дрворезу из 1820. године. Међутим, поставља се питање да ли је данашња оплата цркве оригинална или пак плод реконструкције цркве коју је предузео кнез Милош 1860. године. Није, наиме, могуће на бочним фасадама запазити место споја оплате између новосаграђеног западног дела храма и остатка цркве. Редови тесаника теку у потпуно правилним редовима дуж јужне и северне фасаде и настављају се на западној фасади. Све конзоле на цркви делују идентично. Запажа се једино да су на северној фасади конзоле на предворју исклесане од другачијег камена. Такође, доњи ред тесаника поткровног венца на јужној и северној фасади потпуно је једнаке профилације као венац који се јавља не само на западној фасади већ и на забату изнад западне фасаде, што би говорило у прилог чињеници да потиче из времена обнове цркве.

Унеколико је другачија ситуација на забату источног зида. На овом месту се запажа интервенција која је условила промену висине ове али и бочних фасада, што је, вероватно, условило удвајање кровног венца, а за последицу имало и промену нагиба кровног

Сл. 8. Враћевшница, тесаник са натписом, источни зид (фотографија: Дубравка Прерадовић)

покривача. Висина источног зида повећана је за један ред тесаника, који су за разлику од уредно сложених тесаника који означавају првобитну висину зида врло невешто поређани. Такође, на северном делу тимпанона источног зида налази се тесаник тамноцрвене боје са урезаним натписом, од којег се чита „дае назнаніе маисторъ“ (сл. 8).¹⁷ Мајстор није случајно изабрао камен другачије боје како би на њему оставио запис, вероватно о радовима на цркви. Карактеристични су у натпису слово а које се састоји од вертикалног стабла и троугаоне петљице која је у горњем делу стабла, као и слово т које се састоји од три усправне линије и вертикалне црте. О овом натпису биће могуће донети прецизнији суд тек када буде детаљније испитан. Невеште интервенције на тимпанону источног зида огледају се и на поткровном венцу. Наиме, услед повећања дужине странице забата кровни венац не тече читавом дужином већ је у теменима базе троугла који формира тимпанон врло невешто завршен постављањем угаоних тесаника. На овом месту се, по свему судећи, може сагледати првобитни облик кровног венца, који се разликује од оног на другим фасадама цркве.

Треба имати у виду и да је значајан део северног зида цркве президан 1972/73. године те да су том приликом оштећени камени блокови на зидовима замењени новим (Станић 1975: 310). Том приликом замењено је 10 m² оплате.¹⁸ Током наведених радова пропуштена је прилика да се пажљивије проучи оплата фасаде, а посебно део фасаде на споју између

¹⁷ Нажалост, један део натписа не види се од лима којим је покривена апсида. Није било могућности да се натпис прочита изблиза, тако да овде доносимо текст који смо прочитали са фотографије направљене на терену августа 2007. године.

¹⁸ Податак се налази у документацији Завода за заштиту споменика културе Краљево: *Предмет и програм рачун завршних конзерваторских радова на цркви св. Ђорђа у Враћевшници у 1973.* (обратио Вељко Вучковић).

цркве и предворја, и на тај начин донесе научни суд о времену њеног настанка. Док год се не изврши детаљна археолошка анализа фасаде, посебно на местима споја првобитног и накнадно дозиданог дела цркве, и не утврде све техничке појединости у вези са оплаћивањем фасада враћевшничке цркве, све наше претпоставке остају у домену хипотезе.

Данашњи кровни покривач од олова и његова дашчана подлога постављени су 1973. године (Станић 1975: 310). Том приликом скинут је кров од поцинкованог лима постављен на цркву 1934. године (Бошковић 1948: 96). Првобитни кровни покривач је, ако је судити према његовом изгледу на ктиторском моделу, био од опеке. Додуше, кровни покривач цркве на ктиторском моделу само једним делом је приказан покривен опеком, и то горњи делови крова и купола над предворјем, док је на нижим деловима сликар или насликао оловни покривач или једноставно није досликао опеку. У једном тренутку је, услед промене висине зидова, оригинални нагиб кровног покривача промењен.

* * *

Црква Светог Ђорђа манастира Враћевшнице обнављана је више пута. Први пут је то учинио руднички митрополит Диомид 1579. године, након што је манастир дуже време био пуст, могуће и дуже од века. Од посебног је значаја обнова из 1737. године, када је у потпуности изнова осликан храм, а да ли су том приликом изведене одређене преправке на цркви, није могуће утврдити.¹⁹ Током XIX века на цркви су извршене две значајне интервенције, током првих година пете деценије тог века када је реконструисано или у потпуности изнова сазидано западно предворје, а потом још једанпут 1860. године када је саграђено данашње предворје са фронтонем на западној фасади и куполом на коцкастом постољу. Мада је поновило у основним цртама изглед некадашњег предворја и није умногоме нарушило склад и пропорцију грађевине, западни део храма ипак је плод стилских тенденција свог времена. Једини писани податак о изгледу овог дела грађевине пре реконструкција чита се код Вујића, који бележи да је предворје „лепо измоловано“ (1902: 137), што несумњиво упућује на закључак да је и овај део цркве био живописан. Један уломак зида, данас изложен испред манастирске ризнице, има са једне стране остатке живописа са орнаментом и могао би потицати из овог простора. Током Првог српског устанка у куполи су се налазила звона, али таква функција овог дела храма вероватно није првобитна.

Значајно другачији у односу на првобитни облик јесу прозорски отвори. Такође, црква из XV века није имала врата на северној страни наоса. Она су пробијена током једне од обнова западног дела цркве у XIX веку, а највероватније 1860. године. Такође, све претходно речено недвосмислено упућује на закључак да је Враћевшница била оплаћена у XV веку и да је приликом обнове у XIX веку сачуван или делимично обновљен првобитни изглед фасаде, али колики је био обим те обнове моћи ће да покажу тек будућа истраживања. Тада су за један ред кровног венца подигнути сви зидови цркве и унеколико је измењен нагиб кровног покривача. Када је реч о плану и конструкцији, данашња црква је, упркос каснијим обновама, сачувала првобитни изглед.

¹⁹ Мије је, не знајући за касније обнове, био мишљења да су том приликом замењени неки тесаници на фасади, изведен фронтон над западном фасадом и разнобојне розете на архиволти северних врата (1919: 196).

ПРИЛОГ I²⁰

Высокославному Попечительству Просвещенія

Началничества Окружія
Крагуевачкогъ Рапортъ

Высокославно Попечительство Просвещенія съ предписаніемъ своимъ одъ 5. Новбр. про. г. № 1788. изволѣло е Началничества овомъ наложить, да једногъ майстора зидара у Манастирь Враћевшницу пошалѣ, кои ће дужанъ бити тамо построения Манастирска прегледати, дал' су Настасомъ зидаромъ у свему по контракту начинѣна, а у исто време и то изјавити му, да ће се од стране нѣгове определити, тко ће діурму таковомъ майстору платити, на основанія когъ Началничество е изаслало было Митра Корушића зидара овдашнѣгъ къ провиђенія речениы построения, и о томъ е известіе свое подъ. 22. дбра. про. г. N. 4323. препохвалѣному Попечительству поднело, одъ кога ни до данасъ јошть ние опредѣлено тко ће реченомъ майстору діурму за два дана платити, а овай такову одъ Началничества поискуе; Зато оно долази овимъ высокославно Попечительство молити, да му оно изволи явити тко ће діурму честопоменутомъ Майстору платити, како ће и оно овоме зато одговорити, или му діурму издати моћи.

№ 104.
10. јануарь 1842.
у Крагуевцу.

Началникъ маіоръ
кавалѣръ
Г. Поповић

спрѣ. Секретаръ
Петаръ (нечитко)

²⁰ Архив Србије, Фонд Министарства просвете, ф. I. 842, бр. 47 од 1842.

ПРИЛОГ II²¹

Началничеству окр. Крагуевачкогъ
Б. № 47
13. јануарія 1842.
у Бѣограду

Експед. 15. јануарь 1842.
(потпис нечитак)

Одговором на рапортъ Началничества окрѣ. Крагуевачкогъ одъ 10. тек. бр. 104, коѣм е оно питало тко ће зидару Дмитру Корушићу, ишавшемъ по налогу Попечителства Просвещенія у Мѣстрѣ враћевшницу и прегледавшемъ тамо, уколико су построенія, на коима зидаръ Настасъ Стефановић ради готова, овом дневну діурму платити ? препоруче Попечителство Просвещенія Началничеству да оно, ако е Настасъ зидар, по решенія Попечителства овогъ сверху коѣ е саобщенія Настасъ реверсъ, кои се при Попечителству овому находи, одъ себе дао, недовршена построенія при Мѣстру Враћевшници веће предузео, иако сѣ за месецъ дана сврши, діурму зидару Митру одъ Монастира, будући е онъ захтевао, да се построенія извиде наплати. У противномъ такъ случаи, ако Настасъ посао заоставши јошть ни предузео ние и надежде нема, да ће се за време решенія одређено свршити моћи, такову одъ Настаса наплати и Митру преда, а о томе, како е овай налогъ у овѣ сврха приведенъ, Попечителство ово (нечитко) не изостави.

Да се експ.
Радован

²¹ Исто.

ПРИЛОГ III²²

Ваше високопреосвященство
Милостивѣйшій Архипастирь!

У Манастиру Враћевшници била е одь камена сазидана кула, у кое долной части стояху бурадъ съ барутомъ и оловомъ, а у горной части храняху се кнѣиге и утвари црковне. Кадъ е у годни 1840. и 41^{вой} нова звонара узъ цркву зидана, онда е речена кула разрушена и кнѣиге са утварама црквенима пренешене буду у собе настоятельскогъ обиталишта, а баруть и олово као правителствено прихьяжаніе оста безъ крова. Правителство, уместо да баруть и олово изнесе изъ манастира, іошть часа знаменитомъ количествомъ уложи и испредъ настоятельскогъ конака одь сѣверне стране цркве сазда нову, знаменито већу одь бивше кулу, у кою баруть и олово свое смести. Држанѣ барута тако близу цркве и зданія, у комъ льуди живе, било е врло опасно, зато, пошто су нове барутане у Страгарима саграђене, премештень буде баруть съ оловомъ у Страгаре, и тако кула оста празна. Монастирь Враћевшница и онако нема сходногъ места, у комъ би кнѣиге, одежде и проче утвари подь кльчемъ држати могао, а празна оставша кула била би за то употребленіе врло сходна: тога ради найпокорниіе молимъ ваше Високопреосвященство, да би уступленіе у речи стоєће куле кодъ Правителства исходатайствовати милость имали.

Цѣлююћи свету десницу, са страхопочитаніемъ есамъ
вашегъ високопреосвященства
Милостивѣйшегъ Архипастира

У Београду, 11. юнія, 1847.

покорѣйшій слуга
Гавриль Поповић
Архимандрить враћевшничкій

²² Архив Србије, Митрополија београдска, бр. 459 од 1847. год.

ПРИЛОГ IV²³

в. П^в Просвѣщенія
У Београду 19. јунія 1847.
Е. № 459.

Архімандритъ Мѣстра враћевшнице Гаврилъ Поповић јавіо е Нама писмомъ своимъ од. 11. т. м., да е кула правителствена у Мѣстру враћевшници у којој е Правителство барућ и олово држало, стои праздна, одкако е изъ нѣ барућ у Страгаре пренешенъ, молећи, да би иста та кула Мѣстру, уступљна била, ради храњења у нѣој кнѣига, одежда и прочи утварій црковни, будући Мѣстъ и онако сходнога за то места нема. Налазећи да ову жею вопроснога Архімандрита за умѣстну, сообштавамо к в. П^в Просвѣщенія съ томъ и од наше стране молбомъ, да би у речи стоећа кула Мѣстру на изложеноу потребу ако е то могуће уступљна била.

²³ Исто.

ПРИЛОГ V²⁴

Высокославному Попечителству Просвѣщенія

Архімандритъ враћевшнички Гаврилъ Поповић извѣстіо е Консісторію, да су зидови цркве монастирске, на којима половина куле съ горнѣамъ своімъ тежиномъ почива одъ свода па до доле яко попустиели, неке плоче дужомъ крова размакле се а неке и попадале, а и цела кула да е по примѣчанію нѣговом мало къ востоку наклонила се, такъ да по томе целомъ зданію светогъ храма дѣйствителна опасность предстаои.

Консісторія сообщаюћи оваково обстоятелство на вопросной цркви высокославномъ Попечителству Просвѣщенія званично умолява Исто, да би изволело учинити наредбу, да се станѣ нѣено одъ вѣшти лица на месту прегледа и извиди да ли е заиста та не давно награђена кула на цркви Враћевшничкой нвой штетна и опасна, и да би после о слѣдству тога извидѣнія Консісторію увѣдомило.

У Београду
16. октоврја 1847. год
KN^o. 609.

Архіепископъ Београдскій
и Митрополитъ Србскій,
Петаръ Јовановић

²⁴ Архив Србије, Фонд Министарства просвете, ф. VII. 486.

ПРИЛОГ VI²⁵

Попечителству Просвештенія

По смыслу отношенія предхвалѣногъ Попечителства отъ 18. пр. мес. П№1320. Попечителства Внутренѣи Дѣла отпустило е налог Началничеству Окружія Крагуевачкогъ да оно веште майсторе узме и у манастиру Враћевшници извиди, ели заиста тамо скоро-награђена кула цркви Враћевшничкой онако штетна и опасна, као што је Архимандрит Враћевшничкій Г. Гавриль Поповић извѣсто Архідиѣцезалну Конзисторія; одъ кога Началничества добило е Попечителство ово подъ. 10. тек. мес. №6867. тай одговоръ: да е оно изаславши свога привременогъ Помоћника са два найвештія Майстора у Враћевшницу, одъ ова по повратку тако извѣштено, да су они цѣло станѣ куле промотрили и увѣрили се, да су зидови цркве монастирске на коима половина речене куле съ горнѣомъ своіомъ тежиномъ стои, заиста одъ свода па до доле яко попустили, а и неко каменѣ одъ дуvara црквеногъ, са стране, гди е зидъ испуцао, по два палца на полѣ изванѣ правогъ зида измакло се, и ово све да е зато, што е веле полакъ куле на зид црквеный наслонѣно, и што е зидъ куле одъ крова црквеногъ па до крова одъ куле три стопе и едан палаць дебео; па збогъ оволике тежине, а и што је темель на зиду црквеномъ слабъ, да е морао зидъ црквеный попустити. Како се дакле веле види, да зидъ црквеный на комъ е кула наслонѣна, одъ дана на данъ све више слаби, почемъ су се и оне пукотине, кое су пре три године по зиду замазане биле, опетъ отвориле, то изъ овогъ узрока, по примѣчанію майстора кула ова цѣломъ зданію Светога Храма са опастностшѣу грози потоме што се иста на цркву претурити, и тако цѣло зданіе црквено срушити може, премда се за садъ не може да примѣти да е кула къ востоку нагнута изъ узрока тога, што е исте зидъ одъ крова црквеногъ на више, све уже зиданъ.

О чему Попечителство Внутренѣи Дѣла има честь Попечителство Просвештенія далѣегъ поступка нѣеговогъ ради увѣдолити съ тымъ, да ова два майстора, коя су ово ишла те прегледала, захтевалъ по 2. цванцика наднице, за два дана свакій, то чини 8. и за подвозъ 4. свега дакле 12. цванцика; умоляваюћи Попечителство ово претхвалѣно Попечителство, да би изволѣло явити, одъ куда ће се овай майсторскій трошакъ платити.

Г№ 1100.

17. ноембра 1847. год.
у Београду
Началникъ Полъ.
Екон: Оддѣленія,
А. Николић

Попечитель Внутренви Дѣла
Полковникъ, кавалѣръ,
Илія М. Гарашанинъ

²⁵ Исто.

* НЕПОЗНАТИ ДОКУМЕНТИ О ОБНОВАМА ВРАЋЕВШНИЦЕ У XIX ВЕКУ...

ПРИЛОГ VII²⁶

За Цркву Гор. Милановачку

На набавку материјала дато преко г. Миливоя – 1000#
Погодба съ Майсторомъ заклучена за – 2.599#40гр
До садъ свега – 3.599#40.

За материјалъ издато – 1000#
а конто раднѣ – 1.099#40} – 2.099#40.
остае да се изда – 1500#

За Цркву Аранђеловачку

За Материјалъ узето у рачунъ ----- 596#48гр
Погодба съ Майсторомъ ----- 2.599#40
До садъ свега – 3.169#30гр

Издато пакъ

За Материјалъ -- -- -- 596#48гр
а конто раднѣ – 1.099#40} – 1.696#30.
за садъ остае да се изда – 1500#-

За враћевшничку

Погођено и већ издато Начеву. Краг. 803#10гр

За тесанѣ и вађенѣ камена погођено са майсторомъ Настасомъ Ђорђевићемъ ђдна кубична стопа по 4 гроша чар:

²⁶ Архив Србије, Збирка Мите Петровића, бр. 7782.

ИЗВОРИ:

- Непубликована архивска и документарна грађа.
 Архив Србије, Фонд Министарства просвете, ф. I. 842. бр. 47 од 1842.
 Архив Србије, Митрополија београдска, бр. 459 од 1847. год.
 Архив Србије, Фонд Министарства просвете, ф. VII. 486.
 Архив Србије, Збирка Мите Петровића, бр. 7782.
 Завод за заштиту споменика културе Краљево, Досије „Манастир Враћевшница“, Извештаји, комисијски прегледи, интервенције.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- БАБИЋ, Гордана. „Друштвени положај ктитора у Деспотовини.“ у: Ђурић, Војислав Ј. (ур.). *Моравска школа и њено доба*. Научни скуп у Ресави 1968. Београд: Филозофски факултет, Одељење за историју уметности (ВАСИЋ, Gordana. “Le rang social des fondateurs d’églises dans le despotat de Serbie.” in: DJURIĆ, Vojislav J. (ed.). *L’école de la Morava et son temps*. Simposium de Resava 1968. Beograd: Faculte de philosophie, Departement de l’histoire de l’art), 1972, 143–155.
- БЛАГОЈЕВИЋ, Милош. *Државна ујрава у српским средњовековним земљама*. Београд: Службени лист СРЈ (BLAGOJEVIĆ, Miloš. *Administration in serbian medieval lands*. Beograd: Službeni list SRJ), 2001.
- БОШКОВИЋ, Ђурђе. „Стање средњовековних споменика у југозападној Србији, Космету и североисточном делу Црне Горе.“ *Музеји* (BOŠKOVIĆ, Djurdje. „Stanje srednjovekovnih spomenika u jugozapadnoj Srbiji, Kosmetu i severoistočnom delu Crne Gore.“ *Muzeji*) 1 (1948): 96–105.
- БОШКОВИЋ, Ђурђе. „Неколико опсервација о Манасији.“ у: Ђурић, Војислав Ј. (ур.). *Моравска школа и њено доба*. Научни скуп у Ресави 1968. Београд: Филозофски факултет, Одељење за историју уметности (BOŠKOVIĆ, Djurdje. “Quelques observations sur Manasija.” in: DJURIĆ, Vojislav J. (ed.). *L’école de la Morava et son temps*. Simposium de Resava 1968. Beograd: Faculte de philosophie, Departement de l’histoire de l’art), 1972, 263–268.
- ВАСИЋ, Павле. *Живко Павловић молер пожаревачки и његово доба*. Пожаревац: Књижевни часопис „Браничево“ (VASIĆ, Pavle. *Živko Pavlović moler požarevački i njegovo doba*. Požarevac: Književni časopis „Branicevo“), 1968.
- ВУЛИЋ, Јоаким. *Пућешествије по Србији*. Књига друга. Београд: Српска књижевна задруга (VULIĆ, Joakim. *Putešestvije po Srbiji*. Knjiga druga. Beograd: Srpska književna zadruka), 1902.
- ВУЛОВИЋ, Бранко. *Саборна црква у Београду*. Београд: Народна књига, Алфа (VULOVIĆ, Branko. *The Cathedral Church in Belgrade*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa), 1996.
- ГЕОРГИЈЕВИЋ, Герасим. *Знаменијии догађаји новие србске иџторије на крајко, у везаномъ и ѱпростомъ слоџу*. Београд: Печатано при Књајеско-Србској Књигопечатњи (GEORGIEVIĆ, Gerasim. *Znamenitii događai novije srbske istorije na kratko, u vezanom i prostom slogu*. Beograd: Pečatano pri Knjažesko-Srbskoj Knjigopечатnji), 1838.
- ГРУЛИЋ, Радослав. „Лична властелинства српских црквених представника у XIV и XV веку.“ *Гласник скопског научног друштва* (GRULIĆ, Radoslav. “Les seigneuries particulières des dignitaires ecclésiastiques serbes au XIV-e et XV siècle.” *Bulletin de la société scientifique de Skopje*) 13 (1934): 47–68.
- ДАМЉАНОВИЋ, Тања (ур.). *Валтровић и Милутиновић, документи I – ѿеренска грађа 1871–1884*. Београд: Историјски музеј Србије (DAMLIJANOVIĆ, Tanja (ed.). *Valtrović & Milutinović documents I – field records 1871–1884*. Belgrade: Historical Museum of Serbia), 2006.
- ДАНИЧИЋ, Ђуро. *Рјечник из књижевних сѿарина српских*. Други део (Д–П). Београд (DANIĆIĆ, Đuro. *Rječnik iz književnih starina srpskih*. Drugi deo (D–P). Beograd), 1863.
- ŽIVOJINOVIĆ, Mirjana. “Le Grand Čelnik Radić.” in: EUANGELATOU–NOTARA, Phlōrentia, Triantaphyllitsa Maniatē-Kokkinē (eds.). *Κλητοριον εις μνημην Νικου Οικονομιδη*. Athēna, Banias: 2005, 387–402.
- ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, Elizabeth A. “The Worrisome Wealth of the Čelnik Radić.” in: HEYWOOD, Colin, Colin Imber (eds.). *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*. Istanbul Isis Press, 1994, 383–397.
- ЗИРОЈЕВИЋ, Олга. *Цркве и манастири на ѿодручју Пећке ѿаѿријарѿије до 1683. године*. Београд: Историјски институт, „Народна књига“ (ZIROJEVIĆ, Olga. *Crkve i manastiri na području Pečke patrijaršije do 1683. godine*. Beograd: Istorijski institut, Narodna knjiga), 1984.

- ЗИРОЈЕВИЋ, Олга. „Попис манастира Смедеревског санцака из 1516.“ *Саопшћења Републичког завода за заштитију споменика културе* (ZIROJEVIĆ, Olga. “Rôle d’impôts des monastères du sandžak de Smédérévo de 1516.” *Communications de l’Institut pour la protection des monuments historiques de la République de Serbie*) 26 (1994): 157–160.
- Календарь са Шематизмомъ србскога Княжества за годину 1865. Београд: у државној књигопечатњи (Kalendarъ sa šematizmomъ srbskoga knjažestva za godinu 1865. Beograd: u državnoj knjižorečatњи), 1864.
- КАНИЦ, FELIX. “Beiträge zu serbischen Alterthumskunde.” *Mittheilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 10 (1865): 1–31.
- КАНИЦ, FELIX. *Serbien: Historisch-ethnographische Reisetudien aus den Jahren, 1859–1868*. Leipzig: Hermann Fries, 1868.
- КАНИЦ, ФЕЛИКС. *Србија. Земља и сѣановништво*. Књ. 1. Београд: Српска књижевна задруга, Рад (КАНИЦ, FELIX. *Srbija: Zemlja i stanovništvo*. Књ. 1. Beograd: Srpska književna zadruga, Rad), 1985.
- КОРАЋ, ВОЈИСЛАВ. „Монументална архитектура у Византији и Србији у последњем веку Византије. Особена обрада фасадних површина.“ *Зборник радова Византолошког инстѣиуија* (КОРАЋ, VOJISLAV. “L’architecture monumentale de Byzance et de Serbie durant le dernier siècle de l’empire byzantin. Un traitement particulier des façades.” *Recueil des travaux de l’institut d’études byzantines*) 43 (2006): 209–229.
- КРЕЧКОВИЋ, РАДОМИР. *Манастѣир Враћевшница*. Сремски Карловци: Сремска манастирска штампарија (КРЕЧКОВИЋ, Radomir. *Manastir Vračevšnica*. Sremski Karlovci: Sremska manastirska štamparija), 1932.
- МИЛЕТ, GABRIEL. *L’ancien art serbe. Les églises*. Paris: E. de Boccard, 1919.
- МИЛИЋЕВИЋ, МИЛАН Ђ. „Манастири у Србији.“ *Гласник Српског ученог друштва* (МИЛИЋЕВИЋ, Milan Ђ. „Manastiri u Srbiji.“ *Glasnik Srpskog učenog društva*) 21 (1867a): 30–34.
- МИЛИЋЕВИЋ, МИЛАН Ђ. „С пута, Путничка писма с разних крајева Србије.“ *Вила* год. 3 (МИЛИЋЕВИЋ, Milan Ђ. „S puta, Putnička pisma s raznih krajeva Srbije.“ *Vila* год. 3) 16 (1867b): 247–248.
- МИЛИЋЕВИЋ, МИЛАН Ђ. *Кнежевина Србија*. Београд: Државна штампарија (МИЛИЋЕВИЋ, Milan Ђ. *Kneževina Srbija*. Beograd: Državna štamparija), 1876.
- МИЛИЋЕВИЋ, МИЛАН Ђ. *Поменик знамениитих људи у српског народа новијег доба*. Београд: Српска краљевска штампарија (МИЛИЋЕВИЋ, Milan Ђ. *Pomenik znamenitih ljudi u srpskog naroda novijeg doba*. Beograd: Srpska kraljevska štamparija), 1888.
- МИЛУТИНОВИЋ, ДРАГУТИН, МИХАИЛО ВАЛТРОВИЋ. „Извешће одсеку уметничком.“ *Гласник Српског ученог друштва* (МИЛУТИНОВИЋ, Dragutin, Mihailo, Valtrović. „Izvešće odseku umetničkom.“ *Glasnik Srpskog učenog društva*) 36 (1872): 294–302.
- НОВАКОВИЋ, СТОЈАН. „Велики челник Радич или Облачић Раде.“ *Гласник Српског ученог друштва* (НОВАКОВИЋ, Stojan. „Veliki čelnik Radić ili Oblačić Rade.“ *Glasnik Srpskog učenog društva*) 50 (1881): 122–164.
- НОВАКОВИЋ, СТОЈАН. *Законски споменици српских држава средњег века*. Београд: Српска краљевска академија (НОВАКОВИЋ, Stojan. *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*. Beograd: Srpska kraljevska akademija), 1912.
- ПАНИЋ-СУРЕП, МИЛОРАД. „Сачуване плоче старог српског дрвореза.“ *Зограф* (ПАНИЋ-SUREP, Milorad. „Sačuvane ploče starog srpskog drvoreza.“ *Zograf*) 2 (1967): 39–49.
- ПАНТЕЛИЋ, ДУШАН. *Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира*. Споменик Српске академије наука бр. 96, други разред 75. Београд (ПАНТЕЛИЋ, Dušan. *Popis pograničnih nahija Srbije posle Požarevačkog mira*. Spomenik Srpske akademije nauka br. 96, drugi razred 75. Beograd), 1948.
- ПЕТРОВИЋ, П. Ж. *Манастѣир Враћевшница*. Крагујевац (ПЕТРОВИЋ, P. Ž. *Manastir Vračevšnica*. Kragujevac), 1967.
- ПИРХ, ОТО ДУБИСЛАВ ПЛ. *Путовање по Србији у години 1829*. Београд: Просвета (ПИРХ, Oto Dubislav pl. *Putovanje po Srbiji u godini 1829*. Beograd: Prosveta), 1983.
- ПОПОВИЋ, ПЕРА. „Фасаде манастира Манасије.“ *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* (ПОПОВИЋ, Pera. „Fasade manastira Manasije.“ *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folkslor*) 4 (1924): 187–192.
- ПОПОВИЋ, СВЕТЛАНА. *Крст у кружу*. Београд: Републички завод за заштиту споменика, Просвета (ПОПОВИЋ, Svetlana. *The cross in the circle*. Beograd: Republički zavod za zaštitu spomenika, Prosveta), 1994.
- РАНКОВИЋ, ДУШАНКА, МИЛОВАН ВУЛОВИЋ, МИРЈАНА ШАКОТА. *Враћевшница*. Београд: Туристичка штампа (РАНКОВИЋ, Dušanka, Milovan Vulović, Mirjana Šakota. *Vračevšnica*. Beograd: Turistička štampa), 1967.
- РУВАРАЦ, ДИМИТРИЈЕ. „Договор и закључак српских народних старешина и првака у Београду 1733.“ *Гласник Српског ученог друштва* (РУВАРАЦ, Dimitrije. „Dogovor i zaključak srpskih narodnih starešina i prvaka u Beogradu 1733.“ *Glasnik Srpskog učenog društva*) 72 (1891): 199–210.

- Р[УВАРАЦ], Д[ИМИТРИЈЕ]. „Пребегли из Србије на ову страну 1791. свештеници и калуђери.“ *Српски Сион* (R[UVARAC], D[imitrije]. „Prebegli iz Srbije na ovu stranu 1791. sveštenici i kaluderi.“ *Srpski Sion*) 5 (1904): 112–117.
- РУВАРАЦ, Иларион. *Митрополија Београдска око 1735. године*. Споменик Српске краљевске академије 42, Београд (RUVARAC, Ilarion. *Mitropolija Beogradska oko 1735. godine*. Spomenik Srpske kraljevske akademije 42, Beograd), 1905.
- СИНДИК, Душан. „Српске повеле у светогорском манастиру Светог Павла.“ *Мецовића зраћа* (SINDIK, Dušan. „Srpske povelje u svetogorskom manastiru Svetog Pavla.“ *Miscellanea*) 6 (1978): 181–205.
- СПРЕМИЋ, Момчило. *Деспој Турађ Бранковић и његово доба*. Београд: Српска књижевна задруга (SPREMIĆ, Momčilo. *Despot Đurađ Branković i njegovo doba*. Beograd: Srpska književna zadruga), 1994.
- СТАНИЋ, Радомир. „Настас Ђорђевић мало познати градитељ XIX века.“ *Зборник радова Народног музеја у Чачку* (STANIĆ, Radomir. „Nastas Đorđević malo poznati graditelj XIX veka.“ *Zbornik radova Narodnog muzeja u Čačku*) 1 (1969): 155–161.
- СТАНИЋ, Радомир. „Иконостас манастирске цркве у Враћевшници.“ *Зборник за ликовне уметности Мајнице српске* (STANIĆ, Radomir. „Ikonostas manastirske crkve u Vračevšnici.“ *Matica srpska journal for fine arts*) 7 (1971): 145–161.
- СТАНИЋ, Радомир. „Делатност завода за заштиту споменика културе у Краљеву од 1965–1975. год.“ *Рашка баштина* (STANIĆ, Radomir. „Delatnost zavoda za zaštitu spomenika kulture u Kraljevu od 1965–1975. god.“ *Raska baština*) 1 (1975): 310–311.
- СТАНИЋ, Радомир. „Конзерваторска открића, једно непознато дело Павла Чортановића.“ *Зборник радова Народног музеја у Чачку* (STANIĆ, Radomir. „Konzervatorska otkrića, jedno nepoznato delo Pavla Čortanovića.“ *Zbornik radova Narodnog muzeja u Čačku*) 8 (1977): 61–63.
- СТАНИЋ, Радомир. *Манастир Враћевшница*. Горњи Милановац, Управа манастира Враћевшница (STANIĆ, Radomir. *Manastir Vračevšnica*. Gornji Milanovac, Uprava manastira Vračevšnica), 1980.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Стари српски записи и натписи*. Књ. 1. Београд, 1902. Београд: Српска академија наука и уметности (STOJANOVIĆ, Ljubomir. *Stari srpski zapisi i natpisi*. Knj. 1. Beograd, 1902. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti), 1982.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Стари српски записи и натписи*. Књ. 2. Београд, 1903. Београд: Српска академија наука и уметности (STOJANOVIĆ, Ljubomir. *Stari srpski zapisi i natpisi*. Knj. 2. Beograd, 1903. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti), 1983.
- СТОШИЋ, Љиљана. *Српска уметност 1690–1740*. Београд: Балканолошки институт САНУ (STOŠIĆ, Ljiljana. *Serbian art 1690–1740*. Belgrade: Institut for Balkan Studies SASA), 2006.
- ТИМОТИЈЕВИЋ, Мирослав. *Српско барокно сликарство*. Нови Сад: Матица српска (TIMOTIJEVIĆ, Miroslav. *Serbian Baroque painting*. Novi Sad: Matica srpska), 1996.
- ТИМОТИЈЕВИЋ, Мирослав. „Манастир Крушедол – Маузолеј династије Обреновића.“ *Грађа за проучавање споменика културе Војводине* (TIMOTIJEVIĆ, Miroslav. „Manastir Krušedol – Mauzolej dinastije Obrenovića.“ *Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine*) 21 (2004): 96–117.
- ТОШИЋ, Вера С. „Велики челник Радич.“ *Зборник за историју Мајнице српске* (TOŠIĆ, Vera S. „Veliki čelnik Radić.“ *Matica srpska Proceedings in History*) 13 (1976): 7–21.
- ЋИРКОВИЋ, Сима. „Допуне и објашњења.“ у: НОВАКОВИЋ, Стојан. *Историја и традиција: изабрани радови*. Београд: Српска књижевна задруга (ĆIRKOVIĆ, Sima. „Dopune i objašnjenja.“ u: NOVAKOVIĆ, Stojan. *Istorija i tradicija: izabrani radovi*. Beograd: Srpska književna zadruga), 1982, 440–443.
- ЋИРКОВИЋ, Сима. „Мерење и мере у средњовековној Србији.“ у: ИСТИ. *Работници, војници, духовници*. Београд: Equilibrium (ĆIRKOVIĆ, Sima. „Merenje i mere u srednjovekovnoj Srbiji.“ u: Isti. *Rabotnici, vojnici, duhovnici*. Beograd: Equilibrium), 1997, 135–168.
- ШКРИВАНИЋ, Гавро. „Властелинство великог челника Радича Поступовича.“ *Историјски часопис* (ŠKRIVANIĆ, Gavro. „La seigneurie du grand čelnik Radić Postupovič.“ *Historical review*) 20 (1973): 125–137.
- ШУПУТ, Марица. „Црква манастира Ресаве као градитељски узор.“ у: ЂУРИЋ, Војислав Ј. (ур.). *Манастир Ресави: историја и уметности*. Научни скуп Манастир Манасија и његово доба. Деспотовац 21–22. 8. 1994/ Дани духовног преображења. II. Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“ (ŠUPUT, Marica. „The Resava monastery church as a construction model.“ in: DJURIĆ, Vojislav J. *Resava Monastery its history and art*. Symposium Manasija Monastery and its time, Despotovac 21–22. 8. 1994/ Serbian Spiritual revival week. II. Despotovac: Narodna biblioteka „Resavska škola“), 1995, 135–160.

Dubravka M. Preradović

UNKNOWN DOCUMENTS ABOUT THE RENOVATIONS OF VRAĆEVŠNICA
IN THE XIX CENTURY: A CONTRIBUTION TO THE COMPREHENSION OF
THE ORIGINAL APPEARANCE OF THE CHURCH OF ST. GEORGE

Summary

The Church of St. George within the Monastery of Vraćevšnica, a legacy of the great magnate Radič, was built and painted between 1428 and 1431. It is a single nave building with a semicircular inside and five-sided from the outside east apse, and a vestibule with a dome on the west side. The church was first renovated in 1579, and then probably in 1737 when the original paintings were fully restored. Restoration works carried out at the beginning of the fifth and then at the beginning of the seventh decade of the XIX century were the most extensive. So far unknown documents from the Archives of Serbia revealed new details about the executed works. Together with the descriptions of the church written by travel writers and antiques researchers from the period between the third and seventh decade of the XIX century, the documents make it possible to understand the scope of the works and thus gain a better knowledge of the original appearance of the Vraćevšnica temple. The church was destroyed in 1813 and restored between 1840 and 1842, when a new west vestibule with a dome was built. The works executed at that time were of poor quality and there was a danger that the newly built vestibule with a dome would jeopardize the whole church. Upon his return to power, prince Miloš, permanently connected to Vraćevšnica through the memory of his mother and two children buried in the monastery yard, and of Abbot Melentije Pavlović buried in the narthex of the church, decided to restore the church. Then once again was built a new west vestibule with a dome and the crypt below it, which was intended to be the family mausoleum. Apparently, during this renovation a door was opened on the north façade of the nave, the height of the side walls of the temple was slightly increased and thus changed the slope of the roof covering. It is not possible to determine whether formwork setting on the façade was performed on that occasion. Windows are also different from the original. Regarding the plan and structure, the present church retained its original appearance despite subsequent renovations.

Key words: Vraćevšnica, architecture, original appearance, reconstruction, XIX century, archival documents.

Зборник Матице српске за ликовне уметности
Издавач Матица српска
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: ++381-21/420-199, 6615-038
e-mail: mtisma@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Matica Srpska Journal for Fine Arts
Published once a year
Published by Matica Srpska
Editorial and Publishing Office: Novi Sad, 1 Matice Srpske Street
Phone: ++381 21 420 199 or 6615 038
e-mail: mtisma@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Уредништво је *Зборник Матице српске за ликовне уметности*
бр. 44/2016 закључило 2. II 2016.
За издавача: доц. др Ђорђе Ђурић
Стручни сарадник Одељења: Марта Тишма
Преводац за енглески језик: Оливера Кривошић
Лектор и коректор: Татјана Пивнички Дринић
Технички уредник: Вукица Туцаков
Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин
Штампа: САЈНОС, Нови Сад

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
75(082)

Зборник Матице српске за ликовне уметности /
главни и одговорни уредник Александар Кадијевић. – 1986,
22- . – Нови Сад : Матица српска, 1986- . – Илустр. ; 26 cm
Годишње. – Текст на срп., рус. и енг. језику. – Је наставак:
Зборник за ликовне уметности = ISSN 0543-1247
ISSN 0352-6844
COBISS.SR-ID 16491778

Штампање овог Зборника омогућили су
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије,
Министарство културе и информисања Републике Србије и
Покрајински секретаријат за културу и јавно информисање